

תוכן העניינים

שמיטה

13	הקדמה למדור שמיטה
14	אגרת תקכב / הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל
19	אגרת תקנה / הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל
40	קונטרס השמיטה / הרב יעקב דוד וילובסקי זצ"ל (הרידב"ז)
46	תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת המדינה / הרב שלמה גורן זצ"ל
57	הפולמוס מסביב להיתר המכירה / הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל
62	הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד / הרב מרדכי אליהו זצ"ל
72	הרב קוק והיתר מכירה / הרב יהודה עמיחי
80	היתר מכירה או אוצר בית דין? לקראת שמיטת תשפ"ב / הרב זאב וייטמן
91	על אלו דיניי שביעית עלינו להקפיד לאחר השמיטה? / הרב יצחק דביר

נושאים בכשרות

97	שמירת כשרות ואחדות האומה בפסקי הרבנים הראשיים / ד"ר משה ארנוולד
102	ה'במות' של ימינו / הרב צבי בן ראובן
108	כשרות רגילה – לכתחילה? / הרב צבי בן ראובן
121	למה צריך את רשימת מומלצי כושרות? / הרב יצחק דביר
126	שיקולים מערכתיים להמלצה על בד"צים / תומר בן צבי
132	כשרות חומרי הגלם המצפים פירות וירקות / הרב צבי בן ראובן
140	רכישת מוצרים שאינם ארוזים / הרב צבי בן ראובן
149	כשרות מוצרי קוסמטיקה / הרב יצחק דביר
154	שימוש במכשירים מחוממים במים ובקיטור / הרב יצחק דביר
164	חמאה בכשרות רגילה / הרב יצחק דביר
167	רכישת בשר, חלב וביצים במהלך הפסח בימי הקורונה / הרב יצחק דביר
172	פתרונות לטבילת כלי חשמלי / הרב אליהו הכהן רוזנברג

מצוות הארץ

181	קניית פירות בשוק ללא השגחה של מערכת כשרות / הרב יואל פרידמן
191	חותמת כשרות על תעודות משלוח של פירות וירקות / הרב אברהם יוסף שוורץ
198	רכישת פירות שאינם מעושרים / הרב יצחק דביר
210	כילוי יכול תרומה במגזר הציבורי / הרב יצחק דביר

- 223 ביעור ויידן מעשרות / הרב יצחק דביר
227 שנת 'מעשר עני' – מה זה אומר לנו? / הרב יצחק דביר
230 שנת 'מעשר שני' – מה זה אומר לנו? / הרב יצחק דביר

בין ישראל לעמים

- 237 עובדים זרים בבית יהודי / הרב צבי בן ראובן
250 עישון בשר בשביבי חביות יין / הרב יצחק דביר
252 מגע חילוני ביין / הרב מרדכי וולנוב
262 אופן המגע האוסר את היין / הרב מרדכי וולנוב
273 דין יין מבושל ויין מפוסטר / הרב מרדכי וולנוב
279 הפעלת בוצרת על ידי גוי / הרב מרדכי וולנוב

שבת ומועדים

- 287 קמח שנטחן לפני הפסח / הרב פנחס פרידמן
290 כשרות ארבעת המינים / הרב מרדכי וולנוב
303 מה דינן של עוגיות מצה עשירה? / הרב יצחק דביר
305 חוזר וניעור בפסח למנהג בני תימן / הרב צבי בן ראובן
310 מוצרים שלא מצוינת עליהם כשרות לפסח / הרב צבי בן ראובן
318 הכשרת רשתות ופלטת שבת / הרב יצחק דביר

מוצרי הבשר והעוף

- 331 שיקולים מערכתיים להמלצה על משחטות תעשייתיות / תומר בן צבי
336 השחיטה ומניעת צער בעלי חיים – תמצית מחקר / ד"ר נורכרטו נתניה קליין
338 חיתוך העוף מגבו קודם מליחה / הרב ברוך בנימין רושגולד
341 עוף הבראקל / הרב יהודה עמיחי

אירוח ונופש בארץ ובחו"ל

- 351 הקפדה על חומרות בענייני אכילה בעת אירוח / הרב יצחק דביר
371 האם מותר לאכול במסעדה טבעונית? / הרב יצחק דביר
373 כיצד נשמור על הכשרות בחו"ל / הרב יצחק דביר
392 כשרות קוקה קולה בעולם / הרב יצחק דביר
396 כשרות ליוצאים לנופש בבתי מלון בחו"ל או לשיט בספינות / הרב חיים מרקוביץ

חרקים במזון

- 405 חיוב עיון בבדיקת חרקים / הרב יצחק דביר

413

פירות ומוצרים בני י"ב חודש / הרב יצחק דביר

426

האם מותר לטחון פירות נגועים לשׁייקים? / הרב יצחק דביר

430

ירק עלים מפוקח / מכון כשרות

437

תוצאות חרקים בענבים / מכון כשרות

443

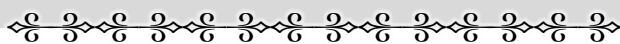
חרקים בראש שום / מכון כשרות

רשימת כותבי המאמרים (בסדר הא-ב)

הרב מרדכי אליהו זצ"ל	הראשון לציון והרב הראשי לישראל
ד"ר משה ארנוולד	חוקר עצמאי
תומר בן צבי	מנהל מחקר והסברה בכשרות
הרב צבי בן ראובן	רב במכינת קשת, מרבני כושרות
הרב שלמה גורן זצ"ל	הרב הראשי לישראל, הרב הצבאי הראשי
הרב יצחק דביר	מרבני כושרות ומכון התורה והארץ
הרב מרדכי וולנב	רב הישוב אלון מורה, ר"מ בישיבה, מרבני כושרות
הרב זאב וייטמן	רב תנוכה
הרב יעקב דוד וילבסקי זצ"ל (הרידב"ז)	רב העיר סלוצק וצפת
הרב משה כ"ץ	ר"מ בישיבת אלון מורה, ראש תחום הלכה בכשרות
הרב חיים מרקוביץ	מנהל מחלקת הכשרות גוש עציון
הרב יהודה עמיחי	מכון התורה והארץ
הרב יואל פרידמן	מכון התורה והארץ
הרב פנחס פרידמן	מפקח טחנות הקמח - בד"ץ העדה החרדית
הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל	הרב הראשי לישראל, ראש ישיבת מרכז הרב
ד"ר נורברטו נתניה קליין	רופא וטירינר
הרב אליהו הכהן רוזנברג	הרב הראשי של גיאנגזו ודרום סין
הרב ברוך בנימין רושגולד	לשעבר רב משחטת עוף טנא, רב שחיטת עוף הכפר
רס"ן (במיל') הרב אברהם יוסף שוורץ	לשעבר ראש מערך כשרות חוץ ברבנות הצבאית
הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל	הרב הראשי לישראל, ראש ישיבת מרכז הרב

שמיטה

הקדמה למדור שמיטה

מצוות השמיטה הינה אחד האתגרים הגדולים עמה מתמודדת ההתיישבות החקלאית בארץ ישראל.

לקראת השמיטה בחרנו לעסוק באחד הפתרונות שהוצעו על ידי גדולי הדור הקודם - רעיון השימוש בהיתר המכירה. להיתר זה קמו מתנגדים רבים, אך לצידם גם רבים וגדולים הבינו שמחמת צורך השעה אין מנוס מלאחוז בו.

בתחילה הבאנו את יסודות המחלוקת: מדברי הרב קוק שקיבע את ההיתר, והרידב"ז שהיה ממובילי ההתנגדות לו. אגרות הרב קוק מובאות כלשונן ובשלמותן, למען ירוץ הקורא בו. לתועלת הקוראים הדגשנו את הקטעים השייכים במיוחד לנושא המדובר. דברי הרידב"ז לקוחים מקונטרס השמיטה שפרסם. לתועלת הקוראים הבאנו את דברי ההקדמה שבהם הוא מבאר את גישתו העקרונית להיתר המכירה, ואת סיכום הקונטרס בו הוא פורס את הנקודות ההלכתיות אותן הוא רואה כבעייתיות. כמו כן בהערות שוליים כתבנו ביאור לשתי מילים במאמרו.

לאחר הקמת המדינה, יש שסברו שהגיעה העת לחדול מן השימוש בהיתר המכירה. על מנת לסקור היבט זה הובאו בספר מאמריהם של הרבנים הראשיים לישראל: הרב שלמה גורן, הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו. וכן מאמר של הרב יהודה עמיחי הסוקר היתר זה.

אגרת תקכב

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

לכ' הרב הגאון הגדול כו' כו', מוהר"ר יעקב דוד רידב"ז, בעין זיתון תובכ"א.

אחדשה"ט,

הנני משיב בקצרה ע"ד כבוד גאונו.

זקף על חשבונות זריעתי¹ של בני סאמארין (זכרון יעקב) ע"י ישראל, מה שמפורש **צוחתי שהזריעה, וכל מלאכות שהן מהתורה אסורות ע"י ישראל, אפילו אחרי המכירה**. ובדאי כ"מ שנענשו בשביעית ה"י מפני שלא שמעו את ההוראה על פי גדרו. ולו שמעו להנצל מחשש של תורה, ועשו ע"י ישראל רק מידי דרבנן, אז אפילו אם ההוראה היא חס וחלילה שלא כדין, אז יש עמוד לסמוך דבשוגג בדרבנן אפילו כפרה א"צ², וק"ו שאין עליו עונש חס וחלילה. ולא ה"י הדין נתן לכבוד תורתו לבגוד באהבה מושרשת שלנו, הנוסדת מעולם על יסוד קדושה וטהרה תל"י [=תודה לא-ל יתברך], ע"י עובדא ז.

ועל טענתו השני, אודיעו שכמאז כן היום הנני מתעב את הרע של הרשעים, ואת החלק הטוב שבהם לעולם הייתי מוקיר ואוהב, כי חלק ד' הוא. ומי שזוכה לטעום באמת טעם רזי תורה, יודע הוא כי כל העבודה השלימה רק על זה היא בנוי, לקרב רחוקים³ וללקט ניצוצי הקדושה מכל מקום שנתפזרה. ולענין דעות צריכים ללמוד בעיון את המקורים שלהם, בשקידה כראוי לתורה לשמה. ובעוה"ר העוסקים רק בלבושי התורה⁴ הנם טועים בזה מאד, ד' ירחם עליהם ויסלח להם בגדול חסדו.

ותל"י [=תודה לא-ל יתברך] לבי מלא אהבה וידידות בשלהבת אש קודש, לכל שלמי אמוני ישראל, וביחוד לתלמידי חכמים יראי ד' באמת, לכ"ח וחד לפי מדרגתו. ועם כל זה כשאני רואה גם בריקנין שבנו איזה מידה טובה, איזה יושר ואמת, או גם שיחה נאה ודרך ארץ, אני מקרבו בשביל זה. ואקוה תמיד שע"ז יחזרו למוטב אם הרבה או מעט, ואפילו אם יגרום כוח ההתקרבות, שרעיון כ"ד של תשובה מיראה או מאהבה יתכנס בלבבם על רגע

* אגרות הראי"ה, חלק ב, עמ' קנג.

1. בשנת השביעית.

2. ע' חת"ס חושן משפט ס' כב.

3. ע' זהר תרומה קכט.

4. ע' זהר בראשית כו-כו, בהעלותך קנג.

אחד, כדאי כל הטורח שבעולם. ומי שהוא שם לבו על דרכיו, וכבוד שמים וכבודן של ישראל חביב עליו יותר מכבודו, יבין את אמיתת דרך הקודש הזאת ויכיר את ערך יקרתה.

ומה שטוען שהם אומרים שאני משלהם חס וחלילה. הנה הובטח אברהם אבינו ע"ה "ונברכו בך כל משפחות האדמה". ובכל הנביאים והצדיקים הראשונים, אפילו אמות העולם מתפארים בהם, וכי זהו פגם לכבודם חס וחלילה. תודה לא-ל אני איני מכווין למצוא חס וחלילה חן בעיניהם ולא בעיני כל ברי', ועיקר מחשבתי תל"י [=תודה לא-ל יתברך] היא בלתי לד' לבדו, ב"ה וב"ש.

ומה שמתמה איך יערב לי אוכל, בראותי את ה"מגילה"⁵ שכתבו בני בריוני. תמיהני וכי מדמה כבוד גאווה באמת שאוכל ערב לי, ידע שאין הדבר כן, אלא אין שיעור לצערי הגדול שממש נחליתי מזה על עלכון תורתנו הקדושה מיד הפריצים. אבל חשבתי דרכי שלצאת במחאה, אין בו מועיל, שזה יהי' כהוספת תבן על מדורה, שבודאי היו מוצאים ע"י סגנון המחאה גופא מקום להוסיף סרה, והייתי מוכרח לאחוז בפלך של שתיקה⁶, דווקא מפני כבוד התורה. ותמיהני על כבוד תורתו שכבוד התורה וחובתה ממלאים את לנו, איך לא השכיל לדון אותי לכך זכות, מה שהיא חובה גם לעומת הדיוט שבישראל.

וביותר גדלה תמיהתי, על מה שתמה עלי מדוע לא פרסמתי שאני מתחרט על שעקרתי שמיטה מארצנו הק'. איך מיחס לי דבר שלא עלה על דעתי, איזה עקירה עשיתי, וכי בשביל שראיתי בבקיות מצב הישוב שהוראה זו שיצאה מכמה תלמידי חכמים חשובים שבכל אופן בעלי הוראה הם, - אפילו אם נפקפק בגאונותם כשיטת כבוד תורתו. ואני בעניי איני מבין כלל על גאונות, - היא הוראה מוכרחת גם בשביעית שעברה, ולא להתיר הוצרכת, אלא להפך לראות שעל כל פנים תעשה מכירה, כדי שלא יהי' המכשול יותר גדול בלא שום צד היתר, אומר כבוד תורתו עלי שעקרתי שמיטה מארץ הקודש, שרא לי מרי'⁷.

ובייחוד תמיהני על עצתו לצאת לחו"ל לקבל רבנות. שממש אם יתנו לי מלא חלל דעלמא בשביל רגע אחד של נשימת אוירה הק' של ארץ ישראל, ולעומת זה אם כל כסף וזהב שבעולם יתנו לי בשביל נשימה אחת של אויר הטמא של ארץ העמים, בוז אבז להם. זולת אם יזמן איזה צורך גדול בשביל קדושה כללית, שאז הבטיחונו קדושי עליון שכשיוצאים לחו"ל על מנת לחזור באופן המצווה על פי התורה הולך אויר ארץ ישראל

5. "מגילת השמיטה" חוברת לגלוג על העוסקים לאסור העבודה והפירות בשביעית כזה"ל.

6. ע' בראשית רבה פ' עא.

7. ע' סנהדרין צט. ורש"י שם

עם הדבק באהבת ידידות קדושתה, ובדרך רוחני גם המקום שעומד עליו יש בו קצת בחי' קדושת ארץ ישראל, אבל לעזוב את מקום בית חיינו, ולצאת לחו"ל, שדומה כעובד עבודה זרה⁸, תמה אקרא על עצה כזאת שתצא מפי גברא רבה דכותי' נ"י.

ואת ה"שבת הארץ" לא פיזרתי כלל. בתחילה חשבתי להדפיס רק את ההלכות שסידרתי לעצמי כדי להורות הוראה לשומרי שביעית הבאים לשאול על פרטי דברים, ואח"כ כאשר ראיתי שהרשעים חפצים שלא ימצא שום מתיר בדרך הפקעה שבעולם, כדי שיוכלו לצאת בפומבי ולהגיד בריש גלי שצריך הישוב לפרוק לגמרי את עול המצוות חס וחלילה, שהרי בין כך וכך הכל אסור, ואז הייתה הפרצה נוראה לא רק בעניין שביעית, אלא בכל עניני מצוות התלויות בארץ ובכל עניני היהדות, שכך הוא הדרך כשאדם חושב עצמו לרשע הוא מתפרץ יותר ויותר, כמש"כ הספרים בפ"א"ת רשע בפ"ע⁹, ובטעם התשובה, על פסוק כי עמך הסליחה למען תורא¹⁰ - הייתי מוכרח לכתוב בזהירות גדולה דברים של מליצת זכות על הסומכים על ההיתר¹¹, שכבר יצא ונתפרסם, מבלעדי, ע"י הגר"א¹² והרב הספרדי אלישר ז"ל, ועוד כמה מפורסמים.

ובאמת אע"פ שטעם יחיד אין על היתר זה בבירור, אבל מכל הסניפים יחד, יוצא עניין ברור שאין כח על כל פנים למחות בחזקת יד, במקום הפסד של מיליונים, ויסוד הישוב על פי הטבע והמצב.

והנה מה שכתב בהקדמת ספרו לא ראיתי כי לא נתכבדתי ממנו בו, ובהזדמנות לא נודמן לי. אבל אם כבוד תורתו סובל מתרעומות של חכמים כאלה על שלמד זכות עלי, הנני מרוצה לסבול תרעומות על שאני מלמד זכות על מאות ואלפים מישראל, שנהגו בהיתר על פי הוראה זו בשמיטות שעברו עד כה. **ומה שכתב שכתבתי בהסכמה לס' נחמת קדושת ארץ ישראל¹³ להתיר בקביעות, חס וחלילה לא תהא כזאת בישראל.** ותמיד בכל יום הנני מצפה לתשובת ד' על עמו, שירחיב את גבולם, באופן שיוכלו לקיים את קדושת השביעית כמאמרה כדורות הראשונים, בלא שום הפקעה והערמה כלל. ואם נבוא לחוש על כל מי שרוצה לתן כונה זרה בדברינו, כדי להתלונן, אין לדבר קץ. ומי בכל גדולי ישראל שנמלטו מתלונות ודיבות עם.

8. ע' כתובות ק'.

9. אבות פ"ב מ"ג, ע' פ' הר"מ ורבנו יונה.

10. תהילים קלד, ע' פ' המאירי שם, נפוצות יהודה, דרוש כח.

11. של עבודה בשביעית אחרי מכירת הקרקע לנכרי.

12. הגאון ר' יצחק אלחנן מקאונא.

13. ע' אגרות הראי"ה ב, אג' תעא.

ועל דבר היתר ההוצאה (לחו"ל) ישר כחו דמר דדר"ג, שמחפש תקנה למסחר ישוב ארץ הקודש שחיי נפשות רבות תלויים בו. אנכי צירפתי עם ההיתר שיהי' בדרך הבלעה, עם שכר הפעולה, והמכשירין והכלים, ומפורש יהי' חתום באגרות-המסחר שאין מקבלים על גוף הפירות והיין שום מחיר. ונימוקיו של כבוד תורתו איני יודע כעת.

אבל אם לא ימצא איזה היתר על הזמירה הנהוגה, שבאמת אינה זמירה כלל, כי אם קיצוץ קנים, אז יחרבו הכרמים כולם, לפי טבע של המורכבים דהאידינא ואם כוונת כבוד גאווה היא על הזמירה הערבית שקוצצים קצוות הענפים, וזהו רק להוסיף פירות והיא בודאי אסורה מהתורה, אבל רובם אין נוהגים בה. והזמירה הנהוגה מחדש, שלא הייתה נוהגת כלל בימי חז"ל וקל וחומר בשעת מתן תורה, אינה ודאי ממלאכות של תורה, ואולי גם אי' דרבנן אין בה כשיתכוון לעצים, ואכ"מ. ואם נוכל להשתוות בעניין זה, מה טוב ומה נעים לעשות טוב עם ישראל, להרחיב את מסחר היין, ורבים יודוהו ומד' תהי' משכורתו שלמה.

ומה שכתב כתר"ג על דבר יראת העונש בזה ר"ל, כבר אמרתי למר, שמי שצריך לעשות דבר הנוגע לכלל ישראל, מחויב הוא שלא להשגיח כלל על ענייני הפרטים, לא מענייני עוה"ז, וגם לא מענייני עולם הבא, כי אם לעשות מעשיו לשם שמים, איך שמתברר לו על פי התורה ויראת ד' האמיתית. ונאמר בתנא דבי אליהו¹⁴ שלירא שמים בכל כוחו אומרים לו לפעמים אל תירא, וד' לא ימנע טוב מהולכים בתמים.

ומה שכתב כבוד גאווה שאגלה את דעתי שהוריתי רק הוראת שעה, באמת גם הוראת שעה לא הוריתי, רק סדרתי את העניין הנהוג שלא יהי' הפקר גמור, וכתבתי מפורש שהדבר תלוי בכוח בית דין יפה בכל שמיטה. ויהי רצון שיבוא משיח צדקנו ב"ב, ונזכה לשמח לפני השי"ת בחיבת ידידות קיום כל מצוותיו, ובפרט מצות קדושת הארץ, בכל לב ובכל נפש, בחדש ד' על יראיו.

ובסוף דבריו העיר כבוד גאווה על דבר חידוש אהבתנו, הנני אומר שמצדי לא סרה האהבה מאז התקשרנו בעבותות הידידות, ונאמנים עלינו דברי חז"ל הקדושים שאהבה שאינה תלוי' בדבר אינה בטילה לעולם¹⁵.

אשרי חלקו דמר דדר"ג, שזכה להיות חפשי מעול הציבור, ויוכל להתבודד ולעסוק בשלמות האמיתית, ואני עני הנני מיוגע ומוטרד כל היום ממשא עבודת עם ד' אלה, שכל שעשועי הוא רק מה שאני מזכיר את עצמי, כי על אדמת הקודש, ועל הארץ שקרא הוא

14. ע"ש רבא פ' כה "לאמתו", וע' שב קיט: העונה אמן בכל כוחו פירש"י בכל כונתו, וע' נדרש תהילים פ' לא: שענין אמן באמונה.

15. אבות פ"ה מט"ז

יתברך חבל ונחלה¹⁶ וכל לשונות של חבה, עומדות הן רגלי, וכו' בטח לבי שיעזורני על דבר כבוד שמו שלא תצא חס וחלילה תקלה מתחת ידי, ולא יאמר פי דבר שלא כרצונו, ויאר פניו על עמו¹⁷, ויסלח לכל חטאיהם ופשעיהם לא יזכרו עוד, ובלב כולם כאחד, גם לרבות הרשעים הגמורים, ייתן לשוב בתשובה שלימה לפניו, ולכולם ישים ברכה ואחרית שלי' ואלו ואלו עתידין ליתן ריח¹⁸. ואנא מזרעא דאהרן קא אתינא, שחסד היא פעולתו¹⁹, והשל' מדתו, והאמת סגולתו²⁰, וכל ישעו וחפצו היא צפיית ישועת גוי קדוש, ורוממות קרנו, על הר קדשו²¹.

והנני חותם בברכה, ובברית אהבה, כמאז, וכמים הפנים אל הפנים, ידידו

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

16. ע' מכילתא פ' שירה פ' י. כתובות קי', במדבר רבה כג, מדרש תהילים פ' ה.

17. ע' אגרות הראי"ה ב, אג' תקכה.

18. עירובין כא:

19. ע' זהר אחרי מות סב: נשא קמה-קמו

20. ע' אבות דר' נתן פ' יב מג"ד.

21. ע' תנא דבי אליהו רבא פ' יג.

אגרת תקנה

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, כ"ד סיון תרע"ג

לכבוד ידידי ורב רחימאי¹ הרב הגאון האמיתי פאר הדור מוהר"ר יעקב דוד ריזב"ז שליט"א.

מכתב הדר"ג הגיעני במועדו, וכאשר אין לי עליו עידן ריתחא² ב"ה, על כן הנני יכול להשיבו בלא דחיית זמן. ואבוא על סדר מכתבו.

תמיהני מאד איך יפצעו דברי את לבו הטהור, ואיפא מצא שאני רוצה חס וחלילה לעקור שביעית מארץ ישראל. וכי לא חזרתי כמה פעמים על דברי שהוראה זו היא רק הוראת שעה, ורק לפי הצורך וההכרח הגדול, כי חלילה להפקיע מצווה גדולה וכללית כקדושת השמיטה, בלא הכרח גדול הנוגע עד הנפש, בחיי נפש ממש, שלא יגוועו חס וחלילה ברעב נפשות רבות מאין עבודה ומחיה, ושלא ייהרס יסוד הישוב הקדוש בראשית צמיחתו.

אבל בכל עת אשר ימצא בית דין יפה, שכבר הוטב המצב, ושיש יכולת בלא סכנה לקיים את השביעית כמאמרה בלא שום הפקעה, חלילה וחלילה לשלח יד בקודש ולהפקיע קדושת הארץ ולהכניס ראש בין הרים גדולים³. ועל יסוד זה מוסבים כל דברי, בין בע"פ בין בכתב ובין בדפוס, ואיך יאמר עלי שאני רוצה חס וחלילה לעקור את השמיטה. ובאמת כל יסוד כוונתי גלויה היא לתוכן רוחות ב"ה, שהיא רק לחזק את כל קדושת ישראל וקדושת ארץ הקודש ובכללה קדושת השמיטה גם כן. כי אם נתנהג להיכנס במצב החיים של המתישבים בקודש, ולהקל כמה דאפשר על פי הוראה ההפקעה במקום שאין שום דרך אחר, ועם זה נעורר אותם באהבה להבינם, שדרך זה דרך דחוק ומסוכן⁴ הוא, וראוי לכל אשר זיק יראת שמים בלבבו להתרחק ממנו בכל יכולתו, אז רבים ילכו עלינו, לקיים את המצווה כמאמרה באהבה, ולא נפגש ניגודים

* אגרות הראי"ה, חלק ב, עמ' קמ"ד.

1. ע"פ פסחים לט. ותרומה אונקלוס בראשית כב:

2. ע"י כתובות קו. תענית ד.

3. ע' יבמות טו:

4. ע' ס' חרדים, פרק א' למנין המצות מצוה כ.

ומשטמות על דרכנו, ולא יוכלו לומר לנו שאנו מחריבים את ישוב ארץ הקודש, וממילא יתעורר החשק גם כן בלב רבים משלמי אמוני ישראל לבוא להתנחל בארץ ישראל.

כי יחשבו בעצמם ממה נפשך:

אם יהיה לנו היכולת לקיים את השמיטה כמאמרה, הרי בודאי זכינו בחלק טוב, שהגנו יושבינו בארץ הקודש ומקיימים את המצות התלויות בה, וביותר מצוה שמיטה הכללית.

ואם חס וחלילה יהיה ההכרח גורם, שבשנים הראשונות ליישובנו, נהיה מוכרחים לסמוך על היתר ההפקעה, הלא גם זה לא יצאנו מדרך התורה, והגנו ככל המון בית ישראל שסומכין בכמה עניינים על היתרים של דוחק על פי הוראת חכמים, עד אשר ירחיב ד' לנו, ולא נצטרך לבוא לידי מידה זו.

וע"י ריבוי ההתנחלות של שלמי אמונים במושבות, יגדל כוח הקדושה, ופורקי העול יהיו מוכרחים להתבטל, וסוף כל סוף יבוא הדבר בעזר ה' יתברך בקרוב שישתנה המצב הטובה ולא יצטרכו כלל להוראת שעה זו.

אבל ע"י ההכרזה והפרסום שההיתר אין לו כל יסוד, וכל מי שסומך עליו הוא חלילה עבריו, ויוצא מן הכלל ד' ישמרנו, מתרפות הידים של שלמים ויראים לבא לארץ ישראל, כאשר כתבו לי מחו"ל זה כמה. כי בעוה"ר הנס הגלוי של "וצויתי ברכתי" אין אנחנו ראויים עדיין שיתגלה בפועל, מפני כמה סיבות: או מפני נפילת הדור, או מפני הספיקות בעניין גוף השמיטה, וע"פ דרך הטבע אי-אפשר לישוב לעמוד בהתחלתו אם לא ימצא איזה דרך של היתר לפחות לכמה עניינים של שביעית, וממילא גורם הדבר שיראים ממעטים לבוא, ובאים ברום רק ריקים שאינם דואגים כלל על איסור והיתר. וממילא מרחיק כבוד גאונו בחומרתו את קדושת השביעית מהופיע על ארץ הקודש.

ואני בנטייתי לקולא בתורת הוראה שעה במקום הכרח גדול, ובהראותי בדרכי נועם עד כמה אנו צריכים להשתדל לצאת ממבוכה זו, ולדרוש את קדושת השביעית כמצוותה, בכל כוחנו, הנני מקרב ומחזק את קדושת השמיטה בארץ הקודש בעזר ה' יתברך.

ומה שתמה הדר"ג על מה שכתבתי שנענשו הקולוניסטים, על אשר עברו על סדרי ההוראה, שעשו מלאכות של תורה בידים -

הנני בטוח בעזר ה' יתברך שכן הוא אמיתית העניין. ואל יבהלוני דברי כבוד תורתו, שאומר וי קראים אנחנו חס וחלילה, לומר שאנו חוששים רק לדברי תורה ולא לדברי סופרים. הלא כבוד גאונו בעצמו מסיים את הידוע לכל, שעם כל החומר והחיבה היתירה של דברי

21 | אגרת תקנה

סופרים [=דרבנן] על ד"ת⁵, מכל מקום כך היא המידה, שספק זבריהם הוא להקל, ובכלל זה הוא מה שמותר לסמוך בדבריהם בשעת הדחק על קטן כנגד גדול ועל יחיד במקום רבים, כמבואר בד' הפוסקים⁶, וזה הטעם כבר מספיק הוא בעדי והיה מספיק בעדם.

בעדי הוא מספיק כאשר אמרתי כבר, כי אפילו ככל גוף השמיטה בזמן הזה לא יוכל שום אדם לכחש שסוגיין דעלמא היא שהיא מדרבנן, וכיון שעל כל פנים דעה יחידית⁷ נמצאת שהיא בטלה לגמרי בזמן הזה, שוב אין אנו יכולים למחות בידי מי שנוהג היתר, כמו שכתב תה"ד⁸ לעניין שמיטת כספים, והעניין והטעם אחד.

אלא שמפני חומר העניין ביסוד קדושת הארץ אנו צריכים לחוש להסוברים שהיא מהתורה גם בזמן הזה, ומשום⁹האשר על כל פנים אחרי ההפקעה, נעשה האיסור יותר קל מעט, נוכל בשופי לומר שהסומך בשעת הדחק, על היחיד במקום רבים לא הפסיד.

וכשלא ארצה להיכנס בעובי הקורה, לחקור במקורות העניינים, ואומר שאותם הגדולים שכדורנו שחלקו אם יש לסמוך על היתר זה או לא, אף אם נאמר שהרבים מהם והיותר גדולים שבהם נטו לחומרא, והיחידים וקטנים מהם, שסוף כל סוף תלמידי חכמים ובעלי הוראה הם, שנטו לקולא בתורת הוראת שעה של שעת הדחק, מותר אני לסמוך על היחידים במקום רבים, ועל הקטנים במקום הגדולים. וה"ה במה שנוגע להקולוניסטים, הנה אף אני הקטן הנני קטן ויחיד, נגד גדולים ורבים שקמו לנגדי בעניין זה. בדאורייתא לא היה להם לסמוך עלי, אבל בדרבנן אם היו עושים כהוראתי וסמכו עלי הרי היו עושים כתורה, ולא חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא⁹. והקב"ה היה מקיים גם דין זה, שהוא מכלל תורה שבע"פ ודברי סופרים שהם ערבים מד"ת¹⁰, והיה גם כן מסכים במידי דרבנן על הוראת קטן במקום גדול ויחיד במקום רבים. אבל כיון שלא עשו כהוראה, והתירו את הרצועה לגמרי, על כן נענשו.

וב"ה במושבות הסמוכות¹¹, שרובם לא פרצו את הגדר, והתנהגו על פי ההוראה, הצליחו ועשו פרי, ולא התרחקו חס וחלילה במחשבתם מקדושת ארץ הקודש, והם מצפים שיאר ד' פניו אליהם. ויזכו לשמור את המצווה כמאמרה בלא הפקעה בע"ה.

5. ע' ע"ז לה. ירושלמי ברכות פ"א ה"ד.

6. ע' ש"כ יו"ד סוף סי' רמב.

7. ע' שבת הארץ פ"ד הכ"ה, ושם מבוא פרק י.

8. סי' דש.

9. ברכות ה'.

10. ע' ע"ז שם. וע' ירושלמי פ"ב ה"ז

11. לעה"ק יפו, ביהודה.

ואני תמה מאד על הדר"ג, שכתב שבימי-נעורי למד ממני מוסר ומדות ויראת-שמים. אני יודע מה מצא בי מעולם ללמוד ממני, אבל אם ענותו הרבתני בימי-נעורי ללמוד ממני איזה דבר טוב, כשהייתי בחי"ל, איך יעלה על דעתו, שכעת, כאשר זכני השי"ת להסתופף בקדושת ארץ הקודש, יגרע כחי חלילה. ולמה לא ידון אותי לכף-זכות, שדרכי ומעשי הנם לא לכבודי, חלילה, ולא לשום פניה זרה שבעולם, כי-אם לאהבת השי"ת, ולאהבת תורתנו הקדושה, ולחיבתם של ישראל ושל ארה"ק. והרבה הרבה מאד יגעתי באנחת¹² עד שהעיר הקב"ה את רוחי ויכוון את לבבי ללכת בתומי בדרך-הקודש הזאת, לקדש שם-שמים, ולחבב את התורה ולומדיה על הבריות, ולקרר רבים לתורה, ולהרבות עוז ואומץ להתיישבות עם-ד' על אדמת-קדשו. ובע"ה בטחתי, שלא יפסיד הדר"ג מאומה, אם יקיים בי גם כעת "אשרי הזור שהגדולים נשמעים לקטנים"¹³, וימצא בחסדי השי"ת גם עתה לא פחות מאז ללמוד איזה דברים מסגנוני והנהגתי, ולפניו ב"ה גלוי בור-לבבי ויחול-נפשי לשמו הגדול ועבודתו ית'.

ומה שכתב מר לתמוה עלי במה שאני מקרב את הכל, גם את פושעי-ישראל, כדי להחזירם בתשובה -

וכתבתי לו ברמז כוונתי, שכל מי שהוא מוכשר לעסוק בפנימיות רזי-תורה הוא מתמלא יותר מאור-החסד של תורת חסד, ועליו החובה לעסוק בתיקון נפולים ובקירוב רחוקים, (שבלשון חכמי-הסוד נקרא זה גם כן בכלל ליקוט ניצוצות-הקדושה מתוך הקליפות), ומצא בזה סתירה לברכת-המינים שאנו מתפללים לעקרו ולשברם, - ישים נא כבוד גאונו לבו לדברי, ואבאר לו לא בלשון של סתרי-תורה, שחושב מר להיות כבר יודע שאינו יודע בהם, אלא בדברים פשוטים, באמת אלו ואלו דברי א-לוהים חיים.

ידע הדר"ג, ששני דברים עיקריים ישנם שהם יחד בונים קדושת-ישראל וההתקשרות האלהית¹⁴ עמהם.

הא' הוא סגולה, כלומר טבע הקדושה שבנשמת ישראל מירושלם אבות, כאמור: "לא בצדקתך וגו'" ר"ק באבותיך חשק ד' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם"¹⁵, "והייתם לי סגולה מכל העמים"¹⁶; והסגולה הוא כוח קדוש פנימי מונח בטבע-הנפש ברצון ד', כמו

12. ע' ירמיה מה"ג, ומדרש תנחומא ויחי יא, קהלת ב.ט. ור"מ אבות סוף פ"ה וה' ת"ת פ"ג ה"ב.

13. ראש השנה כה.

14. נכתב בכ"ק באלף-למוד מורכבות יחד בכתב האשורי

15. דברים ט ה-י טו.

16. שמות יט ה.

23 | אגרת תקנה

טבע כל דבר מהמציאות, שאי-אפשר לו להשתנות כלל, "כי הוא אמר ויהי", "ויעמידם לעד לעולם"¹⁷.

והב' הוא ענין-בחירה, זה תלוי במעשה הטוב ובתלמוד-תורה.

החלק של הסגולה הוא הרבה, באין ערוך כלל, יותר גדול וקדוש מהחלק התלוי בבחירה, אלא שברית כרותה היא, שהסגולה הפנימית לא תתגלה בזמן הזה כי אם לפי אותה המדה שהבחירה מסייעה את גילוייה, על כן הכל תלוי לפי רוב המעשה וקדושה האמונה ותלמוד-תורה.

והשי"ת, הנוהג בחסדו בכל דור, מסדר הוא את סדרי הנשמות הצריכות להופיע בעולם: לפעמים כוח-הבחירה מתגבר וכוח-הסגולה עומד במצב ההעלם ואינו ניכר, ולפעמים כוח-הסגולה מתגבר וכוח הבחירה עומד במצב הנעלם. וכל עיקרה של ברית - אבות, שאיננו פוסק אפילו כשתמה כבר זכות-אבות¹⁸, הוא בא מצד כוח-הסגולה, ובעקבא-דמשיחא מתגבר ביותר כוח-הסגולה, שהוא תוכן "זוכר חסדי אבות ומביא גואל לכני בניהם למען שמו באהבה", כלומר לא מצד הבחירה שהיא באה מצד המעשים הטובים שבבנים ומצד התשובה, אלא למען שמו, המתגלה ע"י זכירת חסדי אבות¹⁹.

אמנם לפעמים מתגבר חושך כזה שמפסיק את הופעת הסגולה גם כן. אבל זה אי-אפשר כי אם במי שבא למדה זו להיות חס וחלילה שונא את ישראל, ודורש רעה להם בפועל ובצפיית-הלב, כמו המינים שמפרש הרמב"ם בה' תפלה²⁰ שהיו מצירים לישראל, וגם זה היה קשה לחכמים מאד לתקן, על כן הכריז רבן גמליאל: "כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים"²¹, והוצרך לתקנה דווקא שמואל הקטן, שהיה נקי מכל מידה של שנאה כמו שהיה מרגלא בפומיה: "בנפול אויבך אל תשמח"²², כדי שיכין ביסוד הברכה דווקא על אותם שכבר אבדו את הסגולה כולה. ובדורנו נתרבו נשמות רבות שאע"פ שהן שפלות מאד בענין-הבחירה, ועל כן הם נגועים במעשים רעים ובדעות רעות מאד ד' ישמרנו, מכל מקום אור-הסגולה מאיר בהם, ועל כן הם מחבבים מאד את כללות ישראל וחושקים בארץ ישראל, ובכמה דברים טובים ויקרים מהמדות שהם באים מסגולת ישראל בטבע-נפשם הם מצוינים בהם. ונשמות כאלו, אם יזדקק לקרב אותם מי שאין בו דעה עמוקה

17. ע' נצח ישראל למוהר"ל פרק י' יא.

18. ע' שבת נה. ותוס' ד"ה "ושמואל", קהלת רבה יבז.

19. ע' גבורות ד' למוהר"ל פ' כא ונתיבות עולם נתיב גמילות חסדים פ' ג.

20. פ"ב ה"א.

21. ברכות כח.

22. אבות פ"ד מ"ט

של טבעית-עין לדעת לחלק בין הצד הסגולי הפנימי הקדוש, שבהם, ובין הצד הבחירי המקולקל שבהם, שהוא מקיף את נפשם כחוחים וקוצים הסובבים שושנה, הוא יוכל להתקלקל הרבה חס וחלילה, וללמוד ממעשיהם, ולהדבק בצד הרע שבהם והוא מחויב להתרחק מהם, והשי"ת נותן בלבבו רצון זה ומחשבה זו ובל שגאה ושל התרחקות, כדי שלא יבולע לו. אבל מי שהוא תמיד שקוע ברעיונו בהסתכלות פנימית, באור תורה וקדושה ויראה עילאה, מצד רוממות רבון כל העולמים חיי החיים ב"ה, ולא חס וחלילה ביראה תתאה לבדה מצד עונשי עוה"ז או עונשי עולם הבא, - שהיא יראה חיצונית²³, שאסור לתלמידי חכמים העוסקים ברזי-תורה בהבנה פנימית להרבות בה, רק לקחת ממנה מעט, כדי ליסר את הגוף ונטיותיו הגסות, במדות רעות ותכונות מגונות חס וחלילה, אבל העיקר צריך להיות הלב מלא אהבה קדושה, ויראה עליונה, מסוד קדושים, כיראת מלאכי-מעלה גבורי-כח עושי דבריו²⁴ - תלמידי חכמים כאלה הנם מכירים בטבעם את טבע הסגולה הפנימית, ויודעים להפריד ממנה בדבקות-מחשבתם את הקליפה הבחירית, והם חייבים ומוזהרים על זה לקרב פושעים כאלה שסגולה פנימית יש להם, כדי לעורר יותר ויותר את כח הטוב הצפון בהם, עד שיתגבר לגמרי על הרע הבחירי ויכניע אותו.

ופעולת חכמים לוקחי נפשות²⁵ כאלה אינה חוזרת ריקם בשום פעם; לפעמים פעולותיהם נראות בגלוי, ע"י מה שהמקורבים מהם מטיבים את מעשיהם, ומישרים את דעותיהם יותר בפועל ולפעמים נכנס רק גרעין פנימי בהם, וכבר בטוחים הם שלא יפטרו מן העולם בלא תשובה, ואפילו אם חלילה יהיה המושפע כל כך גרוע עד שהוא בעצמו לא יזכה לשוב בתשובה, יפעול כח הגרעין הזה על טבע-נפשו ונפיק מיניה זרעא מעליא²⁶, שישוב בתשובה, ויתקן גם כן את נפש אביו, כדן "ברא מזכא אבא"²⁷.

והשי"ת יודע, שלא את כל הפושעים אני מקרב, כי אם אותם שאני מרגיש, שח סגולי גדול מונח בפנימיותם.

וזרכים רבים ישנם לידיעה זו, וספרים גדולים צריכים לכתוב בזה כדי לבאר גם רק שמץ מהדבר הגדול הזה.

23. ע' הקדמת הזהר יא: תיקוני זהר ת"י ל ולג, של"ה, עשרה מאמרות, מאמר ג' וד, מסילת ישרים פ' כד.

24. תהילים קכ ז' וע' שבת פח: אבות דר' נתן פ' לא ה"א.

25. ע' משלי יא ל' ושם בהגר"א

26. ע' ברכות י'. סנהדרין קג. פסחים מט: בבא קמא קט.

27. סנהדרין קד.

ועל אותם שכבר אבדו גם את הסגולה הפנימית שלהם לגמרי, אמר דוד הע"ה: "הלא משנאיך ד' אשנאי"²⁸, ובדרך כללות מסרו לנו חז"ל סימנים על-זה. והמינים והכופרים על פי רוב איבדו גם את הסגולה הפנימית, ומידה זו נוהגת ברוב הדורות²⁹, אבל דור (דורות) של עקבא-דמשיחא הם יוצאים מכלל זה, שהם כדברי תיקוני זוהר³⁰ "טוב מלגאו וביש מלבר". והם "חמורו של משיח" שנאמר עליו "עני ורוכב על חמור"³¹, והכוונה: כמו חמור, שמבחוץ יש בו שני סימני-טומאה, א"כ הטומאה בולטת בו יותר³² מבחזיר וגמל וכיו"ב, שיש בהם סימן-טהרה אחד על כל פנים, ומכל מקום יש בו בפנימיות עניין-קדושה גם כן, שהרי הוא קדוש בבכורה³³, ועניין מה שהתורה אמרה על זה שם "קדש לי" הוא גדול מאד מאד. וכן הן הנשמות של אותם שהסגולה הישראלית לבדה מתגלה בהם בעקבא-דמשיחא, ולהם יש תרופה, אע"פ שיש בהם סרחון גדול, וחושך רב וכבד מאד. אמר על זה רב יוסף: "ייתי ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה"³⁴, ורב יוסף היה דרכו להביט על הפנימיות, ותלה גדולתו בגדולת "ההוא יומא דקא גרים"³⁵, ואמר על אמו: "איקום מקמי שכינתא דאתיא"³⁶, ואמר על עצמו: "לא תיתיני ענוה דאיכא אנא"³⁷, אע"פ שמצד החיצוניות נראה הדבר לגאווה חלילה, אבל בעל סגולה נפשית שכמותו ע"ה אמר זה בכל מילוי הקדושה והענוה האמיתית, מעין ענותנותו של אדון הנביאים ע"ה, ותלמידיו הם הולכים בדרכיו. ומפני-כך היתה מדתו של משרע"ה לקרב רחוקים, עד שקרב אפילו את הערב רב³⁸, ואע"פ שזה גרם אריכות-הגלות, מכל מקום סוף-כל-סוף יתעלו גם הם, כי בודאי יתקיים ביה "יתן לך כלבכך וכל עצתך ימלא"³⁹, והש"ת "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים"⁴⁰. ואמרו בזוהר⁴¹, שחסדיו של משה היו גדולים משל אברהם, ובאברהם אבינו, אע"פ שמדת-חסדו היתה גדולה מאד, ולא היה כנח שלא בקש רחמים על רשעים בני-דורו, מכל מקום לא בקש רק בתנאי: "אולי ימצאון שם עשרה", אבל משרע"ה בקש בלא

28. תהילים קלט,כא.
29. ע' אגרות הראי"ה אג' קיג. יו"ד סוף סי' יב. מן אברהם סי' קכו ס"ק ב.
30. תיקון ס.
31. זכריה ט,ט. פרקי דר' אליעזר פ' לא. סנהדרין צח. תנחומא א וישלח א.
32. ע' תיקונים מזרח חדש ד"ה דבור ודמות פניהם: "חמור איהו אבי אבות הטומאה..."
33. ע' גבורות ה' למחר"ל פ' כט. וע' שם פ' לח-מ. וע' שער הפסוקים פ' כא
34. סנהדרין צח:
35. פסחים סח:
36. קידושין לא:
37. סוטה מט:
38. ע' שמות רבה פ' מב זחר בראשית כה. בשלח מה: משפטים קיד, תשא קצא. רש"י מות לב,ז.
39. ע' תנא דבי אליהו רבא סוף פ"ה
40. ע' שמות רבה פי' יח.
41. נח סז: וירא קו. ויקרא יד-טו. וע' דברים רבה פ עקב ופ' הברכה.

שום תנאים: "אם תשא חטאתם, ואם אין - מחני נא, מספרך אשר כתבת", שהיא מסירת-נפש אפילו מעולם-הבא, כי הספר של הקב"ה הוא עולם הבא עצמו⁴².

ומה שמושיג עלי שכתבתי שאיני נפחת חלילה ממה שיש מהפושעים שמשבחים אותי, כי נאמר גם כן באברהם אבינו ע"ה: "ונברכו בו כל גויי הארץ"⁴³, ואמר (מר) שאו"ע לא חשבו חס וחלילה לאברהם אבינו שהוא כמותם -- יאמין לי כבוד גאונו: גם רובם של החיצונים שמחבבים אותי יודעים ומכירים, שחס וחלילה איני מהם ומהמיהם ושכרחוק מזרח ממערב רחקו מחשבתי ודרכי ממחשבותיהם ודרכיהם, וכן הם אומרים בפה מלא, אלא שבעל-כרחם מוכרחים הם להודות על האמת, שב"ה שכלי הולך למישרים, ושאין בלבבי ובשפתי רמיה, ושאני מלא ב"ה בכל קרבי באהבת ישראל. ב"ה אשר עשה לי את הנפש הזאת, לא מחכמתי, ולא בצדקתי, כי אם ברוב רחמיו וחסדיו שאין להם קץ ותכלית, "ואל זה יביט אל עני ונכה-רוח וחרד על דברו".

וב"ה אני עושה קולות ורעשים על הטומאה במקום הנצרך, אלא שאני מדבר את דברי בסדר ובנחת, כאשר נצטיינו מעצת המלך החכם⁴⁴. ואין ספק אם הד"ר ג' ועוד גדולי-הדור שי' היו מחזקים את ידי, נלויים עמדי ונוהגים מנהגי כמה דאפשר לפי מדתם, היה שם-שמים מתקדש ורב שלי' וברכה היה נשפע על ישראל ועל ארץ ישראל, ורבים רבים מאד היום שבים בתשובה שלמה, והיתה באמת במהרה מתגלה בגילוי הגון צמיחת קרן ישועה לבית ישראל, ואי-אפשר כלל לצייר ולתאר את רוב הטובה והקדושה ותקון-העולם שיהיה נצמח מזה. ואני מלא תקוה בע"ה שכן יהי' וסוף כל סוף ישובו לי יראוי וידעי שמו⁴⁵ ויכירו את טהרת-לבבי ואמתת דעותי, וכולנו נעשה אגודה אחת לעשות רצונו ית', ולהרבות אור ד' ובכבודו על עמו, ועל ארץ-חמדתו, ועל כל אפסי-ארץ.

ומה שמתמה כבוד גאונו על התנצלותי, שלא יצאתי נגד המגילה המכוערת, כדי שלא להוסיף תכן על המדורה- מה היה להם לעשות ולא עשו. אל יאמר אדוני כן. אין שיעור כמה רעות יכולה מחלוקת חס וחלילה לגרום כשהיא מתפשטת, ואם הייתי יוצא בדברים היו עושים מזה רעש גדול, והיו הדברים מגיעים לידי שנאות גדולות, ושליחות יד איש באחיו, ולידי מלשינות חס וחלילה, והיה הדבר יכול לבא גם כן לידי אויביו פלילים⁴⁶. וכעת נשתקע העניין לכל הפחות במחנה ישראל, וכבוד אותם תלמידי חכמים שנתכונו לשם

42. ע' זהר ח"א השמטות סי' יב, בשלח נ. ויקהל ר. פקודי רמו, תפארת ישראל למחר"ל פ' טו, נשמת חיים לר' מנשה בן ישראל מאמר א סוף פ"ד

43. בראשית יח.

44. קהלת ט יז. וע' משלי כו ה ובגר"א שם.

45. ע' תהילים קיט, עט.

46. ע' רש"י ר"פ משפטים

שמים בעניין זה במקומם מונח, ולא חסר כלום ע"י כל הכלי התעלולים, ובארץ ישראל בפנים לא נתהוו מזה מחלוקת הורסת, מה שהייתי ירא מזה מאד. וב"ה אשר יעצני לישא את צערי הגדול על עלבון תלמידי חכמים החביבים עלי כגופאי בחובי, רק מפני גודל מעלת השל"י בכל מקום וביותר בארץ ישראל, ויותר מן הכל לפי מצבנו בחידוש, שאנו צריכים שיהיו כל הכחות שבאומה קשורים לעזור איש את אחיו, לחזק ולהתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלהינו, אותן הנשמות שצור⁴⁷ מצוה חסדו הגדול שתבנינה ב"ה, ועוד ידו נטויה ב"ה לטובה, לבנות ולא להרס, לנטע ולא לעקר, ואנו חייבים להבין את רמיזת הנהגתו העליונה וללכת בדרכיו, בדרכי נועם ונתיבות שלו'.

ומה שתמה על מה שכתבתי שלא התרתי יותר מרבנים מפורסמים גדולים וטובים זולתי, ואמר שהם התירו הוראת שעה, ולא שיתמשך יותר יותר -בודאי הם התירו הוראת שעה מפני ההכרח שהיה בזמנם, ובשמיטה העברה היה ההכרח הרבה יותר גדול מבשמיטות הקודמות, מגודל העניות וריבוי הפועלים, בייחוד התימנים, שהיו צפויים ממש לגוע ברעב.

וכבר ספרתי כמדומה לכבוד גאון, כי בשמיטה הראשונה שעלתה ביד המחמירים לאסור על עקרון את ההפקעה, ראיתי שכתבו אח"כ במכתב של בקשת תמיכה, שהיו ממש מקרים של מתת נפשות ברעב חס וחלילה שם. ויאמר נא כבוד גאון האם יש בנו כוח לשער את גודל הערך של נפש אחת מישראל, ואם אין כדאי להיכנס גם בפרצה היוותר דחוקה במקום שיש חשש סכנת נפשות כל כך קרוב. ואין ספק אצלי, שבמצב הנורא שהיה הישוב עומד בו בשמיטה שעברה לולא הנהגת ההיתר על פי ההפקעה, שהחיה את האיכרים ואת הפועלים, והעמיד את ההקפות של הבנקים על מכונם שהיו עומדים להיות נעולים ע"י השביתה, כי לא היו מאמינים לכל בעלי הישוב ברובם אפילו פרוטה אחת, והיו גועים מרעב מאות נפשות קדושות וטהורות מאחב"י. ואין לשער גודל המהומה, העלבון חילול ד' וחילול כבוד התורה והאמונה בכלל, שהיה חס וחלילה אז, והיה עלול להיות חלילה שבר שאין לו מרפא. רק עצת ד' הייתה זאת, שנתן כוח לאין-אונים, לעמוד לשום נפשי בכפי נגד מחנה אלהים, כדי להציל את ארץ הקודש משממון רוחני וגשמי, ואת שם השי"ת ותורתנו הקדושה מחילול נורא, ובכל לב אודה לד' על אורו ואמתו אשר שלח אלי בחסדו הגדול.

47. ע' זמר "ברוך ה' יום יום" בסיפור ליום השבת

ומה שכתב על דברי, שאנכי עשיתי שטר מכירה⁴⁸ שלא יהיה המכשול גדול יותר, מה שמובן הדבר שרבים לא היו שומעים בודאי, והיה החורבן גדול מזה ומזה, וכבוד גאון מקשה שתי קושיות על דברי:

א'. שכמה יהודים כשרים בקשו ממני במכתבים שלא אעשה ההיתר ולא אתן חרב בידי האדמיניסטרציה⁴⁹, ועל ידי היו מוכרחים לעקור השמיטה, והרבה מהם שונאים לי עבור זה שנאה גדולה.

אשיב למר:

חזא "לא דובים ולא יער"⁵⁰. אפילו מכתב אחד* [רק מכתב אחד הזכירני בני ש"י, שהיה כפסקוויל בלא חתימה, ועל זה אין דרך לשים לב] **לא קבלתי משום אדם, בבקשה למשוך ידי מן ההיתר ולא בע"פ בא אלי שום אדם מבני המושבות לדרוש ממני זה, ואדברא להיפך: קבלתי מכתבים שאחמול ואחוס עליהם שלא יחרבו ויגעו, ושלא יצטרכו לצאת ולגוד לחו"ל, ושאתחזק בעשיית סדר ההיתר כפי שהיה נהוג על פי הגדולים מתירי ההפקעה בשמיטות הקודמות.**

ועם האדמיניסטרציה, התייתי מפורש שלא יכריחו חס וחלילה את שום אדם הרוצה להתנהג בדרכי המחמירים, לעבור חס וחלילה על דעתו, וב"ה כן קיימו במושבות הסמוכות שהיו בהן גם כן שומרי שביעית כמאמרך ולא מיחו בידם כלל.

רק מהגליל שמעתי קול רעש גדול, שהם מוחים ומכריחים לעבוד, כמכתב כבוד תורתו והדעפעים שלו, ושלחתי אחרי האדמיניסטרטור, והוכחתיו על פניו איך יניח להפקידים שתחת דגלו לעבור על התנאי שעשינו בכל כך תוקף, בעת אשר נתתי את ידי להוראת ההיתר. אז השיב לי שיגיד לי האמת, הוא היה רוצה לעמוד בהבטחתו, כמו שביארתי לו כיון שישנם אוסרים ומתירים, יוכל כל אחד לעשות כנטיית לבו, אם אחד שומע לי וסומך עלי, יש לו איזה סמך, אבל אם אחר סומך על הגאון רידב"ז האוסר, ועוד כמה גדולים עמו, ודאי יש לו על מה שיסמוך, ואיזה יושר יש להכריח ולכף, אבל כל זה היה על פי מה שחשב, שכשם שאני אינני משתדל לפעול באיום ובכפיית שיסמכו על ההיתר כן לא יעשה הצד השני גם כן מאומה. אבל לא כמו שאמרו לו שהרב רידב"ז מפיץ חרמות וקללות על הסומכים על ההיתר, בזה האופן לא הבטיח שיעמוד הוא מנגד.

48. שטר מכירה של הקרקעות לצורך הפקעת חייבם בשביתת העבודה בשביעית.

49. פקידות הנהלת המושבות של הברון רוטשילד ז"ל וחברת יק"א.

50. ע"פ לשון הגמ' סוטה מז:

ואנכי בכל זאת לא הנחתי ידי ממנו, וביארתי לו שאין הדמיון שלו עולה יפה. אנכי שאני מיקל, אין לי כל ייפוי-כוח להשפיע על אחרים שיעשו כהוראתי, מפני שגם אני מודה שלולא ההכרח יותר טוב הוא לשמור את השמיטה כהלכתה, ואני משתוקק לזה בכל לבבי ובכל נפשי, מה שא"כ המחמירים לפי דעתם הם מחויבים למחות בנוהגים להקל בכל חכם, וכל מה שאדם עושה לשם שמים, אין ראוי להנהגה אנושית לעמוד נגדו.

וב"ה הועילו אז דברי, והבטיח לי שישלח פקודה לחדול מכפיה. אם קיים דברי או לא אינני יודע, אבל כבוד גאונו יוכל לראות מזה, שהאמת היא ההיפוך ממה שחשב שאנכי נתתי חרב ביד האדמיניסטרציאן, אדרבא ע"י מה שנשאו את פני הוקל הדבר הרבה, ואלמלא נזקקתי להיתר היו אומרים שאינם צריכים לשום היתר, כאשר מרגלא בפומייהו תמיד שרבי י"א ז"ל⁵¹ היה גדול יותר מכל הרבנים שבדור, ומי יעמוד נגד היתירו, והיו עושים איזו מכירה ע"י מאן-דהו, ואז היו מכריחים בלא שום בושא את הכל לעבוד באיסור גמור ובביזוי, מה שהוקל הדבר הרבה ע"י פעולתי. ואין לאותם כפויי-הטובה, ד' יסלח להם, שום זכות לשנוא אותי תחת אהבתי.

ומה שכותב מר:

ב. הלא הוא מכשול יותר גדול עפ"ד הרמב"ן⁵² בחילוק שבין סדום לפלגש בגבעה, שלעשות בהיתר הוא יותר גרוע.

למה ידבר אדוני כדברים האלה, וכי נעלם ממנו שלפעמים דברה תורה כנגד יצר הרע⁵³, ומוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות, ולא יאכלו בשר תמותות נבילות. ואין ידמה נבלה איזומה ותועבה נוראה כעובדא דפלגש בגבעה ודסדום, לפלוגתא של הוראה, במידי דרבנן, שנמצאים סוברים שאפילו מדרבנן אינו נוהג, ושיש בו ספיקות כל כך רבים, בין מצד השנים, בין מצד דעת בעל הלכות ארץ ישראל המיוחס להטור, שסובר שכשנותנים ארנונא דינו כקרקע של גוי, שאין שביעית נוהגת בו כלל, ובין שהיה זה הגדול רבנו הטור, בין שהיה אחר, דבריו מעידים עליו שהיה מגדולי הקדמונים. ואחר כל אלה אין סומכים חלילה על זה לגמרי כי אם להפקיע לצורך הוראת שעה, ופיקוח נפשות, והמלטת הישוב מחורבן בגשמיות ורוחניות, וגם על זה לא על דברים של תורה כי אם על מלאכות דרבנן ע"י ישראל. ואם אומרים שבמקום שהיה נפרץ גדר היהדות בכל הדברים העיקריים ע"י מניעת ההיתר, ראוי לאמר שההיתר הוא תיקון שעל כל פנים יעשה בדרך של איזה צד

⁵¹ הגאון ר' יצחק אלחנן מקאונא, המתיר העיקרי בשנות השמיטה הראשונה של הישוב החדש.

⁵² בראשית יט, ט.

⁵³ קידושין כא, כב.

היתר, אומר על זה כבוד תורתו דמיון מפלגש בגבעה. לישרי לי מר, אם אומר שאין הדברים ראויין למי שאמרים.

ומה שטוען מדוע פזרתי את קונטרסי "שבת הארץ" באותו הזמן שישראל רצו לתמוך בכסף את השובתים. איש ל, שבכלל לא נתערבתי כלל בעניין הקונטרס בהפצתו, ואינני יכול להיות אחראי אם איזה איש שלח אותו לחו"ל. וכמדומה שמה שנתפזר היה רק ע"י אותם שעמדו כנגד, והם שלחו אותו לגדולי חו"ל לקבול עלי.

וחוץ מזה, האם בשנת השביעית עצמה הזמן הוא לאסוף כסף בשביל השובתים, וכי הם יכולים לתלות את חייהם באשראי דספק אתי⁵⁴. תמיד אמרתי שאנו חייבים לנהוג בזה "מחד בשבך לשבא"⁵⁵, ובכל שנות השמיטה צריכים לקבץ כסף מכל יראי ד' וחושבי שמו בעד השובתים, ואז כשרואים בפרס השמיטה שיש סכום כסף הגון מבטיחים ומקיימים עזר הגון לפי הכח, ועל פי זה יכולים באמת לבצר את מעמד השמיטה בעז"ה.

ולא עוד שהקונטרס לא יוכל להזיק לכל מי שנדבה רוחו לעזור לשובתים, **הלא אנכי שניתי ושלשתי שכל המתחזק בעוז ד' ועושה מצוה כמאמרה, הרי זה משובח, והייתי תמיד מוכן לעזור בכל כחי לשובתים, כאשר יעידו על זה אלה ששבתו בסביבותינו, כמה קרבתים וכמה טרחת עיבורם, וכמה חזקתי את ידם ורוחם בעת אשר באו להתישב עמי, אם ישבתו, כיון שראיתי שאין מצבם כל כך מסוכן ובדוחק יוכלו להתפרנס.**

ואלה היחידים הם אצלי התכלית של כל הישוב, וכך היא מדתו של הקב"ה שהוא מסתפק במועט בזמן המעבר, עדי אשר יבקע כשחר אור לישרים וכולם ילכו באור ד' ותורתו לשמור ולעשות כתורה וכמצוה בלא שום בקשת קולא, כי אם באהבה וביראה טהורה, בשמחה ולב טוב.

ואפילו אם היה חלילה איזה משגה ממני בעצם עריכות הקונטרס, מה שאקוה בע"ה שלא כך הוא, אבל גם לפי דעת כבוד גאונו, הלא צריך לשום על לב שכונתי היתה ב"ה לשם שמים, כדי שלא להשוות רשיעי אותם המוכרחים לסמוך על ההיתר, למען לא ייהרסו לפול בלבכם מדחי אל דחי, כי אם יתחזקו בעז ד' ויקוו לתשועתו, שיבאו ימים טובים מאלה, ולא נצטרך להפקעות, ונשמח כולנו לקיים את השמיטה בקדושה וטהרה לכל פרטיה.

54. ע' פסחים ק"ג.
55. ע' ביצה טז.

ומה שכתב כבוד תורתו נגד מה שכתבתי שלא כיוונתי שאחזור ואתיר-הנה ממכתבי מוכח שאחזור ואתיר, איני מבין איפא מצא דעה זו במכתבי. הלא אני כותב ומפרש כמו שפירשו כל אלה שנזקקו להיתר זה שהוא רק הוראת שעה, ואיך שייך ללמוד בהוראת שעה, מפעם אחת על פעם אחרת, הלא הכל תלוי כפי ההכרח ומצב הדברים. וד' יתן הטוב, ויזכנו לראות את מצב ארץ הקודש באופן שנוכל להסכים שיש אפשרות בלא היתרים והפקעות, ונקוה לכיאת גוא"צ בב"א.

ומה שמאריך כל כך כת"ה, לומר העיקר שבעיקר עיקרים, שנדעזע העולם כולו, וכפי הנראה גם רעש גדול בעולמות העליונים, שהמציא הוראה עקומה, שהזמירה הנהוגה עתה אין זו הזמירה האמורה בתורה, עכ"ד.

אומר לאדוני, פרט זה אי-אפשר שישבב הזדעזעות בעולם, ולא רעש בעולמות העליונים, מפני שלא סמכתי עליו למעשה, וכתבתי שיש להשתדל שתהיה הזמירה הנהוגה, גם היא ככל המלאכות של תורה, נעשית ע"י נכרים. ולומר שהדבר יוצא מכלל ספק, ולהחליט ודאי שזמירה דידן היא אב מלאכה עול תורה, והיא הזמירה הכתובה, בודאי אין מקום, כיון שראינו שכל כך דקדקה תורה בשביעית להגדיר את האבות, כדי שנדע שתולדות לא אסר רחמנא⁵⁶, עד שבצירה של פירות וקצירה של תבואות, שהן בודאי מלאכות זמיות זו לזו, הוצרכה לפרט, רואים אנו שאין לנו רשות כלל לדמות עניין לענין, לומר שגם זה הוא מהתורה, אלא כיון שיש שינוי בתואר המלאכה או בתכליתה, וק"ו כשהשינוי הוא בשני האופנים בין בתואר ובין בתכלית, בודאי יש מקום לומר ששוב היא תולדה ואינה אסורה מהתורה. וכיון שהרמב"ן במלחמות בסוכה⁵⁷ מעיד לנו, שעל שם כך נקראת הזמירה בשם זמירה על שם זמורה, וזמורה הוא ענף שכסחו ראשו דווקא, ולא שכתו כולו, שזה אינו נקרא בשם זמורה, א"כ הרי לנו עדות שהשם זמורה אינו חל [על] כריתה של ענף כולו, ואיך יהיה זה בכלל מלאכת התורה של "כרמך לא תזמור". וק"ו כי בשעת מתן תורה לא היה כלל מנהג כריתה זו, הרי אנו רואים שבכל הכרמים שאינם מורכבים על ההרכבה החדשה, שנתחדשה בשנים האחרונות, אין נוהגים כי אם את הזמירה כמאמרה, דהיינו כריתות הראש. ובאמת יש לומר שזאת היא כוונת "המזנב בגפנים"⁵⁸, אע"פ שלא פירשו כן המפרשים.

והתכלית של הזמירה העתיקה, ושל הכריתה החדשה, היא גם כן תכלית אחרת. הכריתה העתיקה אינה דואגת כלל על קיום הגפן כי אם על הוספת הפרי, וזה ראוי להיות אסור

56. מועד קטן ג.

57. סוף פ' לולב הגזול.

58. שביעית פ"ד מ"ו, וע' קונטרס אחרון לשבת הארץ ס"י יא.

בשביעית, אבל הכריתה שלנו, עיקר כונתה היא קיום הגפן, והפירות אין ברור כלל שמתרבים על ידה, ואם גם מועיל הוא להפרי, הוא בתור טפל, על כן היא משונה בתכלית המלאכה מהזמירה של תורה.

ולא עוד אלא שעיקר הזמירה באה כדי שלא יפסיד הגפן התחתון האמריקני, שבטבעו חי הוא הרבה, אלא שהגפן העליון, שהוא לא ממזגו ממש, הוא שואב ממנו הרבה ומחריבו, ועל כן הוצרכו לתקנת הכריתה, וי"ל גם כן שהוא בכלל לאוקמי אילנא⁵⁹.

ותמינהי שהדר"ג שינה את טעמו, כי בהיותו אצלנו, אז בעת ויכוחנו הראשון, הצעתי לפניו סברא זו וקילס אותה, ואמר שצריך לעיין בה. על כל פנים איננה כל כך עקומה עד שידעו העולם על ידה. וב"ה אשר נתן לי שכל ישר, ואיני עלול כלל לומר סברות עקומות, בעזרתו ית'. וכמדומני, שכבוד גאונו כשיתיישב בדעתו גם הוא יודה על זה.

ולא אבין כלל דברי כבוד תורתו, שכתב שזמירה הנהוגה היא חמורה יותר מהזמירה של הערבים. איך אפשר להיות יותר חמור ממה שהוא אסור מהתורה. הלא הזמירה של הערבים, שהיא כריתת וכיסוח קצה הענף, מפרש הרמב"ן בפירוש שהיא הזמירה של תורה, והזמירה שלנו צריכים אנו מסברא לדמות אותה אליה, ואיך יאמר בהחלט וודאות שהיא יותר חמורה מהזמירה הערבית שהייתה נהוגה בימי מתן תורה, ועליה בודאי אמר הכתוב כרמך ל"ת. ומה שחוזר כבוד גאונו להפליא שההוראה הזאת נוגעת לכל ישראל שבתבל, הרי הכל הוא נכלל בכללות הדברים, של ההפקעה, וההיתרים שעמה, וכל מי שחורה בעניין זה הורה לכל ישראל. ומה אעשה שמאת ד' הייתה זאת שלא יהיה אפשר לי בשום אופן להסתלק מעניין זה, אם לא לגרום חלילה תקלות גדולות, שלכל הפחות בעיני היו יותר ויותר חמורות, ויותר נוגעות לכל ישראל, מהוראת פרט של קולא בעיניי שביעית ע"י הפקעה, אחרי כל ההכרחים והצירופים, שאין צורך לשנותם, וגם שכבר אמרתי שבפועל לא הוריתי כלל למעשה שיעשו הזמירה ע"י ישראל, ומה שעשו אחרים על דבר עצמם אין אחריותם עלי. ומה שכתב שהזמירה הזאת היא גם כן לאצמוחי פרי, כבר כתבתי אני גם כן ככה, ומכל מקום כתבתי כיון שהעיקר אצלה הוא שמירת הגפן לשנים הבאות, והפירות הוא עניין נטפל, על כן מועיל ביותר מה שההוראה הראשונה של תרגום תיבת זמירה אין עליה, לעדות הרמב"ן, להוציאה מדאורייתא.

ומה שכתב שניסה ולא מת האילן בהמניעה של הזמירה הנהוגה -

59. ע' ע"ד נ:

33 | אגרת תקנה

אמת הדבר שאיננו מת תיכף, וכן אומרים הבקאים, אלא שהוא פוחת והולך ושנותיו מתקצרות, והוא חי פחות מטבעו של הגזע התחתון, וכן יש נסיון בידינו גם כן. ושרא ליה מארי' למר, שאומר על סכרא מיוסדת על פי עדות אביהם של ישראל הרמב"ן ז"ל שהוא חס וחלילה עקירת תורת משה, ד' ישמרנו.

ומה שמחפרינו כבוד תורתו, שנעשיתי לעת זקנותי "ציוניסט", להקריב את נשמתו בשביל ישוב-ישראל בארץ ישראל, -

אהובי, אם כל ה"ציוניסטים" יהיו אוהבים את ארץ ישראל ורוצים בישוב ארץ הקודש בזאת הכוונה והמטרה הקדושה שאני מתכוון אליה, בשביל שהיא ארץ-ד', שבחר בה השי"ת וחבבה מכל העולם כולו, ויש בה סגולות קדושה לנבואה, ולהשראת רוח"ק, ולזכות ע"י ההליכה בה לעולם הבא, ואפילו על רשעים מגינה זכותה, - שהרי אפילו שפחה כנענית שבארץ ישראל מובטחת היא שהיא בת עולם הבא⁶⁰, ובדאי אין הגמרא מדברת בשפחה צדקנית שהיא בלא"ה בת עולם הבא, ואפילו חסידי אוה"ע יש להם חלק לעולם הבא⁶¹, וק"ו שפחה דמיחיבא במצות, אלא ודאי בסתם שפחה שהיא שפלה ומעשים רעים ומדות רעות מצויים בה, כדברי הש"ך⁶² לעניין עבדים, ומכל מקום מהני לה זכות ארץ ישראל לזכותה שתהי' מובטחת שהיא בת עולם הבא. ואפילו מעשו הרשע נתיירא יעקב אבינו ע"ה שמה תעמד לו זכות ישיבת ארץ ישראל⁶³, וק"ו לזרע קודש זרע בחונים⁶⁴, בני אברהם יצחק ויעקב, דאע"ג דלית בהו הימנותא איקרו בני מעלי וכדעת ר' מאיר⁶⁵, דהלכתא כותי' בהא, (נוכח שסתם הסלח⁶⁶ "בין כך ובין כך קרויים לך בנים" וכן בתשובות הרשב"א ח"ב סי' קצד וסי' רמב).

ואם ספק נפשות להקל אמרו בחיי- הגוף, ק"ו בחי-נצח, שמדת-החסד בהם גדולה היא הרבה מאד⁶⁷ וכל המתאמץ להטות כלפי-חסד ולהמליץ על ישראל אפילו כשאין עושים רצונו ש"מ ה"ז משובח⁶⁸. וק"ו שיש למצוא בכל אחד ואחד, גם בקלים שבישראל, כמה מרגליות יקרות של מעשים טובים ושל מדות טובות מה שאין לשער, שבדאי ארץ ישראל

60. כתובות קיא. וע' שו"ת הרדב"ז ח"א ללשונות הרמב"ם סי' כז.

61. הלכות מלכים פ"ח הי"א

62. יו"ד סי' א ס"ק ב.

63. בראשית רבה פ' עו.

64. ע' פסחים פז.

65. קידושין לו. וע' ברכות מט: תוד"ה אר"מ.

66. הריב"ם בסליחת "ישראל עמר".

67. ע' ראש השנה יז. ירושלמי קידושין סוף פ"א

68. ע' הקדמת ספר סניגוריא. וע' בגר"א תקוני זהר דנ"ז: ד"ה דבגינייהו.

מועילה להם להעלותם ולקדשם. ואם אין הדבר נראה בגלוי בהם, יראה בזרעם ובזרע-זרעם, ככתוב: "יראה על עבדיך פעלך וחדרך על בניהם", ואם יהיו כל ה"ציוניסטים" חושבים כן תהיה בודאי תפארת גדולה לכל גדול בישראל ולכל גאון וצדיק להיות "ציוניסט" כזה, וגם כבוד גאון אינו צריך להתבייש מ"ציוניסטיות" כזאת.

והנה הוא חוזר ומקשה, שהרי בעוון שמיטה גלו ישראל.

כבר אמרתי כמה פעמים לכבוד גאון, שאני רואה שדרך שיש בה הטיה כלפי חסד דווקא היא תביא את קדושת השמיטה לארץ ישראל, וממילא תגרום שיהיו אחבי"י האהובים נטועים בארץ הקודש. ובכלל בשביל הוראת קולא של אותם שאי אפשר להם לחיות באופן אחר, בפרטים של דרבנן, בשביעית דרבנן, ועם זה ע"י הפקעה, חלילה להקב"ה שיגרש בשביל כך את ישראל מארץ ישראל.

והתוס' הוכיחו בסוטה⁶⁹, שיחוס מלך הוא מהתורה, מדגורה כליה בשביל שהחניפו לאגריפוס, וא"א לומר שעונש גדול כזה יהיה מדרבנן, והגאון שאגת ארי⁷⁰ הוכיח מזה שברכת התורה היא דאורייתא, שאם הייתה מדרבנן לא אבדה הארץ בשביל שלא ברכו בתורה⁷¹. הרי שאין חשש בשביל איזה הקלה בדרבנן לגלות ישראל חס וחלילה. וק"ו שאין מקילין חלילה בשאט נפש, כי אם בהוראת שעה וביראה גדולה, בודאי יתר מרעהו צדיק⁷² והקב"ה רב חסד⁷³ הוא, ויש די כוח בכל ההתנצלות להעמיד סניגורים טובים על ישראל, כשהיו מוכרחים להשתמש בהוראת היתר זה. וק"ו כשעשו אותו על פי הוראת חכמי הדור, אף אם היו מועטים.

הלא מידותיו של הקב"ה הוא שאפילו תתקצ"ט אומרים לחובה, ותתקצ"ט מאותו מלאך גם כן לחובה, רק אחד מאלפי אלפים לזכות⁷⁴ הוא ניצל. ובודאי לא יוכל כבוד גאון לומר, שבכל ההתנצלות הרבה אין בה לכל הפחות כלפי הסומכים על ההיתר חלק אחד מאלפי אלפים בזכות, ולכל היותר הנם דומים לשוגגים, וחלילה לשמו ית' שיחשב שוגג כמזיד.

ומה שכתב, שעל פי סוד ד' הלא קדושת השביעית פועלת גם בזמן הזה, עד שאין אומרים תיקון רחל בחצות של שנה השביעית.

69. ד' מא:

70. סי' כד.

71. בבא מציעא פה.

72. משלי יב, כו

73. ע' ראש השנה יז.

74. שבת לב.

יאמין לי אדוני, שכל אלה הגדולות והנשגבות, שנאמרו בקדושת השביעית בזמן הזה, לא נאמרו דווקא ע"י הקיום של פרטי המעשים, שהרי בזמן שלא היו ישראל בארץ ישראל, ולא נתקיימה מצות שביעית כלל גם כן חלה קדושה זו. העיקר תלוי הוא בהתפשטות הקדושה, על פי מדרגות הזמנים, שהם הולכים ובאים להוציא מן-הכח-אל-הפועל אורו של משיח, שיתקדש שם ד' ית"ש מסוף העולם ועד סופו, וכולם יעשו אגודה אחת לעשות רצונו בלבב שלם.

ועל שם מה שישראל מכינים עצמם באמונה וצפיית ישועה לאורו של משיח וחזרת קדושת ארץ ישראל על מכונה, שאז ישובו השמיטין והיובלים כדינם, מאורה זו יונקין כל התיקונים שנעשים בעולמות העליונים בכל מדרגותיהם. על כן כל מי שעושה פעולה להרחיב את גבול ישראל, כדי שיהי' מצדו גורם לקרב את קיבוץ ישראל לארץ ישראל, וזה גורם מהירות בגאולה, כי קיבוץ גלויות קיי"ל שהוא קודם לביאת המשיח⁷⁵, ואורן של ישראל הוא הולך ואור קמעא קמעא, כמו שאמרו ז"ל⁷⁶ על הדמיון של קריצתא דשחרא, הוא מתקן באמת את קדושת הייחוד העליון של יסוד שביעית, ואין קץ להתענוגים הקדושים העליונים שמתרבים ע"ז והם מושפעים על שורש נשמתו ונשמת כל ישראל.

ולהיפוך מי שגורם חס וחלילה, לדחוק את רגלי ישראל, ולמעט את קיבוצם של ישראל לארץ ישראל, הוא מאחר מצדו את הגאולה, ובין אם אהנו מעשיו⁷⁷ או לא. אבל מנפשו ומכל שורשי נשמתו הוא מונע אורים גדולים⁷⁸, ואין שיעור לקציצת נטיעות ופירודים שהוא מסבב ד' יצילנו.

וירא א-לוהים יצא ידי שניהם, זהו מי שמשתדל להחיות בפועל את כל פרטי קדושת השביעית גם בזמן הזה כמה דאפשר, ומשתדל גם כן לקרב במעשיו ובהשפעותיו שצמיחת קרן ישועה והתגלות אורו של משיח צדקנו יהי' בזמן יותר קרוב, שהאורות פועלים בשפע קדושתם אפילו אם חלילה בפועל לא אהנו מעשיו, כי אין שיעור וערך לכוחה הרוחני של מחשבה טובה בעניינים קדושים ונשגבים הללו.

75. ברכות מט. מגילה יז. וע' ירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ב, מדהנ"ע זר תולדות קלט. מדרש תנחומא פ' נח ס"י יא.

76. ירושלמי ברכות פ"א ה"א

77. ע' תמורה ד:

78. ע' מכתב הרמ"מ מוויטבסק זיכרוננו לברכה בסוף ספרו פרי הארץ ד"ה לאפרושי מאיסורא

והשי"ת יזכנו לעבדו עבודה ביחודא שלים⁷⁹, ע"י ההוא טמיר ונעלם ב"ה, דווקא בשם כל ישראל, הגוי כולו⁸⁰ וכולנו כאחד נתברך באור פניו⁸¹.

ומה שכותב הוד גאון אדוני רחמי וחביבי, שאמין לו שאהבתו אלי קשה לו לכבותה - מאמין ומאמין אני בזה. כי כמים הפנים לפנים, ואני מרגיש לבת קודש אש אהבתו הקדושה בקרב לבבי יעומק נפשי, ומים רבים לא ישטפוה, וכל העניינים שעברו בינינו בעניין חילוקי הדעות של ההתנהגות על דבר השביעית, שכונת שנינו היא ב"ה רצויה לשם-שמים, ומני ומניה יתקלס עילאה⁸² ב"ה, לא יכבו את מוקד אש הקודש הזה שנשרש במעמקי הנשמה לברית-עולם. ובדאי יש קשר גדול בינינו ברוחניות מאחר שכל כך נתדבקנו זה לזה באהבה פנימית, והמאורע הזה הוא רק צירוף וזיכך להוסיף קדושת אהבת אמת שבינינו, שהיא אהבה קדושה וטהורה, שאינה תלויה בדבר, כי אם לשם השי"ת ואור תורתו וקדושת יראתו ואהבתו. ומה שכתב, שקשה לו לדבר נגדי קשות, אל יעלה על לבבו הטהור, כי מצטער אני לשמע דברי-קשות נאמרים לשם-שמים נגדי, כי הלא המדבר קשות לשם-שמים עובד הוא עבודת השי"ת בזה, ולא ירע עיני בזה שעל-ידי אדם מישראל עושה מצוה, ואם בטבע האדם יש קצת צער על זה, הלא נאמר לנו מפי חז"ל הקדושים "לפום צערא אגרא"⁸³, ונאמן בעל-הגמול שישלם שזכנו בזה שזוכה לעבדו באמת, ולשוב לפניו באהבה בכל לב וכל נפש, אנו וכל ישראל חברים בלב אחד.

ומה שכותב שכאבו נעכר על שאיש כמוני ילך בדרך כזה, דרך מסוכן. - מה שהרהיבני בטובו לומר שאני אדם גדול, לא יטעה אותי מלהכיר שפלותי, וערכי הפעוט, שכלא נחשב, אבל הדרך שאני הולך עליה בעבודת ד' ית"ש ידע אדוני שהרבה עמלתי עליה, בדמי בבשרי במוח-עצמותי, ובכל כוחותי, עד שהאיר השי"ת ברחמי את עיני לעמוד עליה, ולפני איננה דרך מסוכנה כלל כי אם דרך-הקודש יקרא לה. ובזהר אמרו על "אורח צדיקים כאור נוגה"⁸⁴, אפילו אורחא חדתא דעבדין צדיקיא כאור נוגה הוא הולך ואור עד נכון היום, ואני בעניי איני ראוי. לשם צדיק, והלואי שיזכני השי"ת ונוכל בלב שלם לומר: כגון אנא בינוני⁸⁵. אבל האורח שאני מתאמץ ללכת בה הוא ב"ה אורח צדיקים באין שום ספק, וכל מי שיתנהג כמנהגי ויתחבר עמי בתורה ובעבודת השי"ת, בחפץ לב, ובאמונת-חכמים אמיתית, יזכה לראות את האור ואת האמת שיש בדרך-ישרים סלולה זו, המוארה

79. זהר בראשית קנט, קסט

80. עבודה זרה לו:

81. ע' סידור תפילה למשה להרמ"ק ברכת שים שלום, ועות ראיה ח"א שם.

82. ע' סוטה מ.

83. אבות סוף פ' ה, וע"ש בדרך החיים למהר"ל

84. משלי ד, יח. ויקהל רטו.

85. ע' ברכות סא:

37 | אגרת תקנה

מאור חסד עליון, "חסד לאברהם- יומא דאזיל בכולהו יומין"⁸⁶, והחכמה העליונה דווקא באור החסד היא מאירה⁸⁷.

ומה שכותב שרואה שמוכן לפני חרופים ובזיונות - איני יודע על מה. העבר הכל היה מן השמים, וקבלתי ב"ה באהבה, ועל להבא הלא אנחנו מקוים להטבת המצב של הישוב בכל מילי בין בגשמיות בין ברוחניות ויוכל להיות שלא יהי צורך כלל להיתרים, ויזכנו השי"ת לגדור את גדרות יהודה בלב אחד ובדעה אחת, ויה"ר שימהר ויחיש משיח צדקנו ויורה צדק⁸⁸ לנו.

ומה שכתב שכל האדמורי"ם וכל הרבנים יאסרו את היין - באמת אין האחריות של גרם היזק שאחרים רוצים לגרום מוטל עלי. הקב"ה שמר עד כה את הישוב מכף כל אויביו, בין מישראל בין מאוה"ע, ואנחנו רואים שמעשה שמים יש כאן, בהשגחה נפלאה, בניסי ניסים מסותרים במכסה הנהגה טבעית, ובדאי כל מה שיתגלגל יהיה לטובה ולהצלחת הישוב הקדוש, ולהרמת קרן ישראל בארץ הקודש, בעזר ה' יתברך.

והלוואי שיתן השי"ת בלב כל הכשרים והצדיקים שבדור דעה לעשות לטובת ישוב ארץ הקודש עשייה ממשית. ואם יהיו הבטחות ממשיות כאלה, שהחשבונו יורו ששמירת השמיטה בלא הפקעה לא תסכן את הישוב, לא חשידי בני עם קדוש חלילה לעבור גם על מה שאין רוח חכמים נוחה הימנו בלא טעם, ובעצמם ידרשו להחזיר את השמיטה לאיתנה בלא הפקעות.

א"כ צריך הדור"ג שליט"א להשתדל בתחילה, שיהיה הכל מוכן, באופן שנוכל להראות את החשבון הבטוח לבעלי הכרמים, ויוכל להיות שיועיל הרבה בעזר ה' יתברך, ואני חושב שהדור"ג אינו צריך לדידי ולמטלעתי⁸⁹ בדבר הגדול הזה. ואני חושב לצאת לחו"ל, מצד עצם חובת קדושת ארץ הקודש ומצד הכהונה, אע"פ שיש בזה דרכי קולות אינם מתיישבים כל כך על לבבי, והפירוש הפשוט שבדחז"ל נראה שהאיסור במקומו עומד גם בזמן הזה. וגם אני חושב להרבות פרסום על האיסור של ההפקעה בשעת הדחק, כמו שכתבתי לכבוד גאון, שיודע אני שזה גורם התמעטות להתרחבות ישוב ארץ הקודש, בייחוד גורם הדבר להרחיק יראים ושלמים מיישוב ארץ ישראל, וכל יסוד השתדלותנו צריך להיות דווקא להרבות כניסת יראי ד' בארץ הקודש. וב"ה נתכוננה כעת מושבה חדשה ע"י

86. זהר בלק קצא.

87. ע' שם לך צד. צו. לא. מדרש תהלים פ' נ.

88. ע' בכורת כד.

89. ע' כתובות קג.

בני ביאליסטוק⁹⁰, והתנו מפורש בתקנות המושבה, שהכל צריך להתנהג על פי התורה והמצווה, וזה גורם חיזוק גדול להרמת קרן התורה והיראה האמיתית, שהוא בודאי כל יסוד הישוב.

ועל דבר הניסיון לזמור לפני ראש השנה אם יעלה הדבר יפה אשמח מאד, ונוכל לפרסם בעזה"י שיזמרו כולם דווקא לפני ראש השנה דשביעית שיזכנו לה השי"ת ברב רחמי וחסדיו המרובים, לאוי"ט.

כמדומני שעברתי על כל פרטי דברי הד"ר שליט"א, וחושב אני שבדברי אלו יבין קצת להגיגי, וכמוהו אני אומר: אנא רב רחמיא, נלכה נא שלובי-יד בדרך ד' בדרך האמת והשלו', ונשתדל נא להרבות שלוי ישראל, ולקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים, להשתדל שגם רחוקים יבאו ויתקברו אל הקדושה, ושתתרבה האחוה והריעות וקישור-הלכות בכל ישראל בכלל ובארץ ישראל בפרט.

ובענייני הוראות כל מה שההכרה מכריח ויש פנים להקל, הלא זאת היא המצווה ועצת ד' להקל, ובמה שאפשר אפילו בצד הדוחק ללכת בלא התחכמות, ודאי חובת כולנו להתאמץ ללכת בדרך הכבושה, וכד' הר"ן ז"ל בתשובה⁹¹, שגם בדברי הרשות אדם בוחר את הדרך הבטוחה ממכשולים, ק"ו בענייני תורה ומצות, ומכל מקום כשההכרח הוא גדול מצינו כמה פעמים בדברי חז"ל שלא נרתעו מדרכי היתר חדשים, וכהא דרבי, ועל זה הוא יסוד ת"ח שאמר דבר הלכה אין מזיחין אותה⁹². וכשכל אחד מעובדי ד' ולומדי תורתו יתאמץ להבין את עומק הטוב והקודש שיש בלב חברו, ויתרחק מלחשוד חס וחלילה בכשרים, אז ממילא תתרחב ההתבררות של כל הספיקות, ואור ד' יופיע בנועמו, בייחוד על תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שהם צריכים לאמת את השם שנתנה להם הנבואה "מקל נועם"⁹³.

אוכל לסיים את מכתבי בלשונו של הד"ר שליט"א: מובטחני שכבוד הד"ר ג"י לא ישיב פני ריקם ויעמיק בזה, ויעלה על מחשבתו אולי (ישנם גם פרטים כאלה אשר בהם) באמת הצדק עם חביבי קוק, שיחי'.

90. ע' אגרות הרא"ה ב, אגרת תקנ"ד.

91. ע' דעת כהן ס' קטז.

92. ע' חולין ו: ד. וע' ירושלמי דמאי פ"א ה"ג ותענית פ"ג ה"א.

93. ע' סנהדרין כד.

39 | אגרת תקנה

החותם בכל חותמי ברכות, המנשקו בלבבו ורעיונו נשיקות אהבה נאמנות, ודורש שלומו ושלו' תורתו באהבה רבה, בהדרת כבוד ויקר.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

(תמהני שלא שלח לי מר שליט"א את ספרו על שביעית. הנ"ל)

קונטרס השמיטה

הרב יעקב דוד וילובסקי זצ"ל (הריד"ב)

הקדמה

אחינו ב"י שימו לבכם ונפשכם, באשר קרבה שנת השבע שנת השמיטה בשנה הבעל"ט. וכאשר בעו"ה זה שתי שמיטות הללו ב"י אחינו היושבים בקאלאניעס', ע"פ ההיתר שהורו להם איזה רבנים הוראת שעה שימכרו את אדמתם לנכרי, ולדעתם שהוא הערמה בדרבנן, ושביעית בזה"ז דרבנן ובזמן ההיא היו גאונים אמיתיים וצדיקים כמו הגאון האדיר הק' ר' יהושע ליב דיסקין ז"ע וסייעתו ורוב גדולי ושרי התורה שלא הסכימו לזה, וידעתי שרב צדיק אחד בזאמוט לא נתיבשו עיניו כל השנה ההיא מלהוריד דמעות ע"ז, והתפלל ושפך שיחו לפני ד' שיתן בלב ישראל שישמרו השמיטה כדת, ובזמן ההיא היה עדיין בהדור הרבה יראים וחרדים, ורצו לקבץ נדבות לעזור לאחינו ב"י היושבים על אדמתנו קודש כדי שישמרו שנת השבתון מלחלול, ואני הייתי אז בוואלקאטישק במדינת פולין והיה בדעתינו לקבץ ע"ז לפי חשבוננו סך חמש מאות ר"כ (זזה מעיר אחת) אבל בעוה"ר האבלי ציון היושבים בקאלאניעס' ומה גם מנהיגיהם לא שתו לב לדברי הרבנים הגאונים והצדיקים האמיתיים, ופסקו לקולא והלכו האבלי ציון הללו בשיטתם הלכה כדברי המיקל באבל. וכיון שיצא ההיתר הזה בהערמה זאת היה קשה אח"כ לקבץ נדבות מהמון העם כמובן, ועכ"ז היו איזה אנשים יראי ד' ששמרו השמיטה ולא חיללו את שנת השבתון והיה להם סעד מאחינו שבגולה, גם אנכי קבצתי סך מאה ר"כ ושלחת להרב הגאון הצדיק ר' מרדכי גימפל זצ"ל שהיה יושב בפתח תקוה בעת ההיא, ומאז והלאה נשתקע הדבר לגמרי עד שנעקר שם שביעית מישראל, וממילא הרבה יהודים עושים עבודת הארץ בפרהסיא בעצמם בשנת השבתון.

והנה אחינו ב"י שבגולה הטו אזניכם לדברים הללו, אשר ראינו בגלוי מן השמים האין שקלו למטרפסיה בהאי עלמא, ותיכף בהשנה שלאחר שנת השמיטה שלח הקב"ה ארכה וחגב נורא מאד והשחית את כל יבול הארץ ויגעו לריק כל השנה, ואח"כ בשנה השנית שלח הקב"ה עונש יותר גדול והיה החלי הרע ר"ל. הרבה קורבנות עלו על המוקד. וכן היו עונשים עצומים לרוב אחר שמיטה השניה ר"ל, והרבה מהם הקיאה הארץ בעוה"ר, או לנו כי חטאנו (והוא רחום יכפר עון יטיב ד' משמים ולא יוסיף עוד ליסרה) וחלק

גדול מהקאלאניסטיין² עזבו את הארץ והלכו בגולה ויפוצו לכל קצות תבל זה לאפריקא וזה לאמעריקא וזה לארגאנטינא.

אחינו ב"י, לא די לפנינו החילול ה' אשר עונותינו גרמו לנו הגלות שהגלינו מארצנו ונתפזרנו לכל רוח, כמאמר הנביא ויחללו את שם קדשי באמרם להם עם ד' אלה ומארצו יצאו, עוד גדול יותר החילול ה' בבוא מתי מספר וישבו על אדמת הק' לעבדה, שמעו מה שהנכרים הערבים אומרים מיום שנכנסו ישראל לעבוד האדמה נפסקה הברכה ונשתלחה מארה והארץ פסקה ליתן פריה, כמו שנתנה עד הנה, והוא דבר פשוט, כי הנכרים אינם מצוין על מצות התלויות בארץ ואינן נענשים, אבל אנחנו עם קודש שמוזהרין אנחנו על קדושת הארץ ואמרה לנו התורה כדחשיב התנא במס' אבות בעון מעשרות ותרומות כו', בעון שמיטה כו' הלא השגחה מיוחדת בזה, ואוי לנו על חילול ה' הנכבד והנורא באמרם להם עם ד' אלה ולארצו נכנסו.

והנה בענין הלכה בדבר ההיתר למכור את אדמתינו לנכרים ולחלל את קדושתה, אל יעלה על דעתכם שהרבנים שהתירו התירו עד עולם ועד, חלילה וחלילה, לא היתה אלא הוראת שעה מפני כו"כ טעמים, אבל ח"ו ח"ו לא עלתה על דעתם שיהיה הלכה לדורות וישתקע שם שביעית מישראל חלילה.

וכאשר השנה הזו שאנו עומדים בה שנת תרס"ט דהיא ערב שביעית, שמנו אל ללבנו לעיין בהלכה זו, ולמדנו בהשיבה הק' הלכה זו, וכאשר אפילו לאחר שנמכר לנכרי אם אינו נוהג שביעית בשל נכרים או דנוהג אפילו בשל נכרים, במקצו זה היה מחלוקת בצפת עה"ק תובב"א בזמן הב"י ז"ל וסייעתו, והמב"י ז"ל וסייעתו ז"ל, ואחריו קם בנו המהר"ט ז"ל, והלך בשיטת אביו ז"ל וכותב שאביו ז"ל היה מורה משנת רצ"ב דשביעית נוהג בשל נוכרים ופסורים מן המעשרות, והעידו חכמים מזקני הדורות אע"פ שהרב שהרב מהר"י קארו ז"ל היה חוכך להחמיר והיה נוהג להפריש בלא ברכה, אח"כ הכריחו אבא מארי ז"ל וחכמים שעימו בפומבי שלא יעשרו כל עיקר, דחומרא דאתא לידי קולא הוא שיש בדבר הפסד פירות שביעית ולא היה מי שערער בדבר. ואח"כ הראו לי פסק שכתב הרב ר' יוסף קארו ז"ל (הוא מרן הב"י ז"ל) לחלק על דבריו עכ"ל ז"ל, ונושא ונותן הרבה בהלכה זו ומחזק את דברי אביו ז"ל, ואחריו נמשכו החרדים ז"ל והשל"ה הק' ז"ל. ובספר פאת השולחן כתב דהמהר"ט ז"ל נשאר קטן מאביו ואביו הנהיג כן הוא מפני שהארץ ימים אחרי מרן הב"י ז"ל כעשר שנים והנהיג בעיר צפת תובב"א כדבריו וכשיטתו ולא סיימוהו המהר"ט ז"ל אשר מרן הב"י ז"ל לא חזר ביה. וברוך היוזע האמת. ואנחנו לא נדע מה נעשה, ולמדנו בהשיבה כל הענין הזה עם כל ענפיו וראינו היטב היאך יצא

הקלקול עוד יותר בהיתר זה ולאחר כל ראינו שאין כאן שמץ היתר כלל וכלל, וחלילה חלילה לסמוך ע"ז בשום אופן בעולם, והרבנים שהקילו לא הקילו ג"כ אלא לצורך שעה. ובימים הם ראיתי במכ"ע 'החבצלת' מאמר מאת ידי"ב הרב הגאון והצדיק הגאבד"ק יפו תובב"א והמושבות בדבר מלאכות המותרין בשביעית והאסורין, והמבין מתוך לשונו איך לבבו הטהור מלא כאב ויגון ואנחה על ההיתר שנשתקע בעו"ה, וכתב ג"כ שהיה אך הוראת שעה ולא שישתקע מצוות שמיטה מארצנו הק' אשר מפורש בתורת משה שהגלות שלנו הוא בעון שמיטה. וע"ז כתבנו 'קונטרס השמיטה' דהוא בהלכות שביעית בעניינים שמלפני קרוב לארבע מאות שנה נחלקו בזה חכמי ישראל בפה עה"ק ת"ו זכותם תגן עלינו ועליהם בזה ובבא, ות"ל אשר זכינו ללמוד בהשיבה ולפלפל בדבריהם הק' ז"ע, והקונטרס הזה הדפסנו כי אולי יתעוררו יראי ה' לשלוח נדבות על חיזוק שומרי השביעית. דברתי עם איזה אנשים קאלאניסטינ' ואמרו שמרוצים הם לשמור שנת השבתון מחללו אם יחזיקום במשען מה, אף במשען קטן יסתפקו, וידעתי מאוד אשר בדורנו קשה מאוד לפעול מאחינו שיתנו נדבות ע"ז. ועוד דור החדש ילעגו כידוע וסור מרע משתולל, אך עכ"ז באשר אני באה"ק, צערי ומכאובי גדול מאוד איך נישא פנינו לארצנו הק' שמתחננת אלינו: אנא בני שגדלתי אתכם אל תטשו תורת אמכם ושאו פני ואל תחללוני בשנת השבתון וגאולה תתנו לי, והקב"ה יגאל אתכם בזכות זה, ואז אשמח עמכן ותמצאו אצלי מנוחה שלימה שאתם רוצים בה, ואני ואתם מקוים לזה, ואל תניחוני להשתקע ממני שם שמיטה ושנת השבתון, ואל עשו חזקה שלוש פעמים. ע"כ כדי שלא יהא חזקת שלוש פעמים יצא הקונטרס הזה בתורת מחאה, והנני כורע ומשתחוה אפים ארצה על ארצנו הק' ואדמתנו, ח"ו לא יחללו בניך את קדושתך ולא יחזיקו בזה, כי אך הוראת שעה היתה, ומחאה מבטל את החזקה, וידי פרושות השמים כפר נא לעמך ישראל ואדמתינו הכופר, כמו שנאמר וכפר אדמתו עמו.

והנה קניתי כברת ארץ קטנה סמוך לעה"ק הזאת תובב"א, וקניתי זוכיתי כדת בעדי ובעד כל קהל ישראל הנפוצים בכל קצות תבל, ולקיים בשנה הבעל"ט כדת התורה ושבתה הארץ שבת לד' ויזכו כל ישראל במצוה הזאת וה' משמים ירחם על תורתו ועמו וארצו ויבנה קרתא דירושלם וישכלל היכלו בגווני' ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ לארצנו הק' בב"א.

סוף הקונטרס

...ובעיקר ההיתר למכור לנכרים בשמיטה הראשונה לא בצדק נעשה ההיתר הזה מאיזה רבנים וכל הרבנים הגאונים הצדיקים שהיו בזמן ההוא צווחו ככרוכי' א' האיך מותר למכור לנכרי שדות בא"י והמציאו היתר קלוש דישמעאל אינו עובד ע"ז והוא כגר תושב, כבר ביטל את דבריהם הרב הגאון נצי"ב צ"ל והאמת איתו דאינו כגר תושב. ועוד תמה

גם דלגר תושב גופיה אסור עפ"מ שמבואר בירושלמי במס' דמאי דאף לכותים קודם שגזרו עליהם שהם כעכו"ם ולא היו בחזקת עובדי ע"ז אעפ"כ אסור למכור להם קרקע ואף להשכיר להם. ועיין בחיבורנו ס' שו"ת בית רידב"ז ס' ל"ט ותמצא מפורש שם. ובמסכת גיטין דף מ"ד מפורש שם דכותים עדיפי מגר תושב לענין האיסור מכירת עבדים לנכרים דגר תושב גרוע מכותי עיי"ש מפורש, ומה נוכל להשיב על זה. שנית דהא כל עיקר ההיתר הוא אך אליבא דשיטת הב"י ז"ל דס"ל אין שביעית נוהג בשל נוכרים, וכל עיקר טעמו משום דס"ל יש קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מקדושתה לפי"ז כיון שנפקע הקדושה ע"י עכו"ם א"כ היכי שייך למימר משום ישוב א"י לא גזרו רבנן דמבטלינן דברי דרבנן משום ישוב א"י, וכמו דמבטלינן איסור שבות דאמירה לנכרי בשבת משום ישוב א"י ולא העמידו חכמים דבריהם במקום ישוב א"י, וכמו כן קדושת הארץ דהיא בזה"ז דרבנן לא העמידו חכמים דבריהם וימכור לנכרי ויפקיע קדושת הארץ, דהא למ"ד דס"ל יש קנין לעכו"ם בא"י להפקיע קדושתה היו כחול"ל, וכן כתב מפורש הרא"ש ז"ל בתשובתו דלמ"ד יש קנין היו כמו חול"ל וכן מוכח מתוס' במסכת ב"ב דף פ"א ע"א בסוף העמוד, ועיין בתוס' הרי"ד במס' פאה פ"ד ה"ז עיי"ש לפי"ז האין אפשר לעלות על הדעת דמותר להפקיע קדושת הארץ ולעשותה חול"ל משום ישוב א"י, כיון דעיי"ז לא היו כלל קדושת הארץ דזה לא שייך אלא במילתא אחריתי דרבנן כמו אמירה לנכרי, אבל האין יבטלו קדושתן של רבנן בזה"ז מהארץ גופיה משום ישוב א"י. ואין לומר דאפילו אם יפקיע הקדושה מן הארץ ע"י קנין נכרי והיו כחול"ל הוא דווקא לענין תרו"מ ושמיטה ומצות התלויות בארץ היו כחול"ל, אבל עכ"ז יש בו ישוב א"י כי לא תלי זה בזה וכדאי לעשות מהארץ חול"ל אך בשביל ישוב ארץ ישראל, ז"א, דקדושת הארץ דרבנן לא יבטלו רבנן קדושתן קדושת הארץ גופיה משום ישוב א"י ואין לעשות הערמה בזה:

וראיה ברורה לזה מהא דגרסינן במשנה במס' שביעית פ"ו עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר, ואיתא בירושלמי שם דלמה אסור במחובר בסוריא אר"א שלא יהא הולכין ומשתקעין שם, בתלוש למה מותר בגין דחמי ריווחא ציבחר לא נפיק, פי' לפיכך גזרו בסוריא על שביעית בשביל הפועלים שלא היה להם מלאכה בא"י בשנת השמיטה והיו הולכין לסוריא ומשתקעין שם, אבל בתלוש שהריוח מועט לא ילך בשביל זה, והרע"ב ז"ל פירש דלפיכך לא אסרו בתלוש כדי שימצאו עניים שבא"י מעט ריוח לפרנסתם בסוריא שהיא קרובה להם ולא יצטרכו לצאת לחול"ל עכ"ל ז"ל, והמשנה הזה מדבר על זה"ז דקחשיב שם הארצות כיבוש של עולי מצרים וכיבוש עולי בבל וסוריא. והנה תרו"מ וקדושת הארץ אף בבית שני הוא מדרבנן כדאיתא בכל הראשונים ז"ל, וא"כ למה לא חסו חכמים על עניי ישראל בשביעית שאין להם פרנסה בא"י ורצו ללכת לסוריא להריוח מה עשו חכמים אסרו להם וגדרו את דרכן והוסיפו קדושה גם על סוריא משום ישוב א"י ולמה לא הפקיעו קדושתן בשמיטה מן הארץ משום ישוב א"י, ועוד מדוע לא עשו החכמים

התחבולה האת דקי"ל בעלמא הערמה בדרבנן מותר יעשו הערמה וימכרו לנכרי או לגר תושב את א"י ויפקיעו קדושת הארץ דהיא דרבנן בשביל ישוב א"י, מדוע לא עלו חכמי המשנה על היתר זה משום ישוב א"י, ומה עשו משום ישוב א"י גדרו את דרבנן אף בסוריא, והלא כמה פעמים מצינו שאמרו רבנן מערימים בדרבנן, א"ו דקדושת הארץ גופיה אסור להפקיע משום ישוב א"י, ותא חזי כמה עמלו חכמים להחזיק קדושת הארץ, דהא אפילו למ"ד דיש קנין חייב בקדושת הארץ מדרבנן משום שלא רצו חכמים בשום אופן שיופקע הקדושה מן הארץ ויהיה ארצנו כחול"ל ח"ו, לא תהא כזאת בישראל, וחלילה וחלילה לסמוך על ההיתר שנעשה בהוראת שעה לקבוע הלכה לדורות, שהוא מכאוב לב לכל מי שיש לו נקודה יהודית בליבו ואהבת ארצנו הק' תקועה בליבו ומזה תבין היטב הטעות שהרעישו הרבנים הנאורין בזה ע"י מכ"ע להתיר עבודת הארץ בשנת השבתון מהא דמכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא וע' תרוץ השני בתוס' ז"ל במסכת סנהדרין דהוא משום דשביעית בזה"ז מדרבנן, לפיכך התירו משום ארנונא גדול יותר מלפרנס אשתו ובניו, ובהו הרעישו כל העולם במכ"ע בזמן ההוא, והמה לא ידעו ולא ראו מה שלפניהם הלא התוס' ז"ל במסכת סנהדרין דף כ"ו הנ"ל, קצרו בדבריהם, ובמס' גיטין דף ס"ב ע"א ד"ה אין, פירשו מפורש בדבריהם, דכיון דשביעית בזה"ז דרבנן לא התירו אלא אך משום מלכות לחוד אע"ג דליכא סכנת נפשות, אבל לנכרי אחר אסור אפילו בשכר כמפורש בדבריהם ז"ל, דאפילו בשכר פרנסה אסור ג"כ בשביעית בזה"ז, אלא משום ארנונא דאיכא שלום מלכות, אע"ג דליכא סכנת נפשות, אבל לנכרי אחר אסור ואפילו בשכר לפרנס אשתו ובניו ג"כ אסור לנכרי אחר, הרי מפורש דלא כן, דלא אמרין דלפרנס אשתו ובניו אין לך ארנונא גדולה מזה, וחלילה לשום בר שכל, ולכל מי שיש בלבו יראת ה' להעלות על הדעת מחשבה הזאת כמו שח"ו לעשות לקיום ישראל בכל התכלת התקנה כמו זה להפקיע קדושת הארץ, משום ישוב א"י, כמו כן איך יעשו התקנה הזאת לקיום ישראל גופיה בכל התכל ע"י העצה הזאת להפשיט מהם את קדושת ישראל מתורה שבע"פ ויהיו במנוחה שלמה בכל התכל, שכל עיקר הגלות המר לישראל הוא, אך מפני התורה שבע"פ, ומפני זה יושבים בצער בגלות המר בכל התכל יאמרו נמי לא העמידו חכמים דבריהם במקום לפרנס את אשתו ובניו ואין לך ארנונא גדולה מזה, שומו שמים על זה. ובפרט ארנונא גופיה לפי מה שמבואר היטב בתוס' הרי"ד במסכת שביעית פ"ד ה"ב ד"ה והוא, ושם תראה טעותם שלא ירדו כלל לעומק הגמ' בבבלי וירושלמי והרמב"ם ז"ל והכ"מ, ואדרבה משם גופיה מוכח דאסור, ומשום ארנונא אינו מותר אלא למסור גוף התבואה על הארנונא, אבל לא לעשות יקב יין ולמכור ולסחור וליתן המעות על חובת ארנונא, והרבנים החשובים בזמן ההוא לא סמכו לגמרי על זה והמציאו העצה של הערמה למכור לנכרי, ועוד נפל בברכותא הסוברים דשביעית נוהג בשל נכרים וע"י המכירה מרגע גרע לקנות מהם שתופסת את דמיה כמבואר בדברינו לעיל, אך סומכים על הב"י ז"ל, והיכן מצאנו שהב"י ז"ל התיר למכור ולעשות הערמה להפקיע קדושת הארץ כיון

קונטרס השמיטה | 45

שבארנו שעי"ז יופקע קדושת הארץ, בשביל ישוב א"י וכמבואר בדברינו, והכל מבורר ונכון. והוא רחום יכפר עון וישלח משיחנו ב"ב ותמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים בב"א:

תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת המדינה

הרב שלמה גורן זצ"ל

המאבק ההלכתי שניהל מרן הרב הראשי הראשון לא"י הגרא"ה קוק זצ"ל, להתרת איסורי שמיטה ע"י מכירת האדמה לנכרי, היה מוצדק בזמנו, כאשר היישוב היהודי בארץ היה עדיין בחיתוליו. רוב אדמת א"י היתה בבעלות ערבית, ומספר היהודים לא הגיעו בימיו לחמישים רבוא. ומעל כל זה השלטון בא"י היה בריטי ולא היתה ריבונות יהודית על שטחי א"י. במצב זה היתה בין כך רובה של הארץ מופקעת מאיסורי שביעית לפי הפוסקים הסוברים ששמיטה בזמן הזה אינה מן התורה, כי אם מדרבנן. ובאיסורי דרבנן פוסקים שיש קניין לנכרי להפקיע את הארץ מקדושתה למצוות התלויות בארץ.

כן יש ללמוד מסוגיית הגמ' במס' גיטין מ"ז א', שם מקשה הגמ' על רבה שסובר אין קניין לעכו"ם בא"י להפקיע מידי מעשר, מהברייתא ששינו: ישראל שלקח שדה מעכו"ם עד שלא הביאה שליש, וחזר ומכרה לו משהביאה שליש, חייבת במעשר, שכבר נתחייבה. נתחייבה אין, לא נתחייבה לא? משמע שאם הביאה שליש ביד העכו"ם פטורה ממעשרות, משום שהופקעה קדושתה. ומתרצת הגמ': הכא במאי עסקין בסוריא וקסבר כיבוש יחיד לא שמי' כיבוש. ופירש רש"י שם: בסוריא דמעשר דידה מדרבנן ושם יש קניין ביד עכו"ם להפקיע. והוא הדין בא"י עצמה, גם במקום שקדשו עולי בבל. לדעת הרמב"ם הסובר שתרומות ומעשרות בזמן הזה מדרבנן יש קניין לעכו"ם להפקיע מידי מעשרות. כמו שנפסק בשו"ע יו"ד סימן של"א ס"א, שכתב "ונראה לי דהאינא, שאין חיוב תרומות ומעשרות בא"י, אלא מדבריהם גם בא"י חלקו עול עכו"ם פטור מכלום". ולזה הסכים הגר"א בביאורו שם בס"ק כ"ח. וכן כתב שם בביאור הגר"א בשלהי ס"ק ו' ובס"ק ח'.

מבלי להיכנס לבעיות ההלכתיות המיוחדות הנוגעות לשמיטה בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן, ובאיסור מכירת אדמת א"י לגוי מטעם איסור לא תחנם, ושאר הבעיות שכבר נדונו ונתבררו בין המצדדים בהיתר המכירה של שמיטה לבין החולקים עליה, כפי שכתבו שני החולקים הגדולים הנרי תרי צנתרי דדהבי, הגרא"ה קוק זצ"ל בספרו "שבת הארץ", והגאון בעל "החזון איש" זצ"ל בספריו. לא באנו במאמר זה אלא לעורר שתי בעיות הלכתיות גדולות המהוות לפי עניות דעתי מכשול גדול, בהפעלת היתר המכירה של

* הצופה, י"ב במרחשון תשמ"ז.

47 | תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת המדינה

אדמת א"י לנכרי, להתרת איסורי שמיטה. שתיהן התעוררו עם תקומת המדינה, כאשר א"י נמצאת תחת ריבונות ושלטון יהודי, ורוב אדמותיה של א"י הן בבעלות יהודית, נשאלת השאלה הגדולה: האם גם בתנאים אלו יש תוקף להיתר המכירה לנכרי, ע"י הפקעת קדושת כל א"י הנמצאת בריבונות של המדינה, כדי להתיר את העבודה בשדות בשביעית, ומניעת קדושת שביעית מן הפירות, ואיסור ספיחים מן הירקות?

שלושה טעמים למה לא השתמשו בתקופת המשנה והתלמוד בהיתר המכירה בשמיטה

הגרא"ה קוק זצ"ל במבוא לשבת הארץ פי"ד מעורר את הבעיה וכותב: "ומה שאנו סומכים על היתר השמיטה ע"י המכירה, ולא נמצא מעולם ולא נראה שסמכו ע"ז החכמים הקדמונים ז"ל בזמן בית שני; וכל ימי חכמי התלמוד הירושלמי. והישוב הנמשך בא"י אח"כ בימי הראשונים", - הגרא"ה משיב על שאלה זו שלוש תשובות: (א) מכיוון שהיו אז רוב הקרקעות בא"י בידי ישראל, היו נוהגים אז איסור פירות שביעית גם בשל נכרים, משום גזירה אטו רוב קרקעות דשל ישראל. הלא לא היה אפשר אז להתנהג באופן זה. משא"כ עכשיו שכבר אין מניעה זו, מפני שקרקעות של ישראל בא"י הם מיעוטא דמיעוטא. ודוחק המצב הלא הוא גורם בהכרח להתנדג בהיתר של המכירה, מכיוון שיש מקום לסמוך ע"ז. ע"כ טעמו הראשון.

ובקונטרס האחרון לספרו "שבת הארץ" כהוספת לפ"ד הלכה כ"ט מאריך הגרא"ה זצ"ל בטעם זה. וכן כתב שם: דאפילו האוסרים פירות שביעית של נכרים וסבירא להו דנוהג דין שביעית בקרקעות שבא", גם זהו אליבא דכולי. עלמא איסור דרבנן. ויש לומר, שעיקר הגזירה באה רק כשהיו רוב השדות של ישראל והיתה מתקיימת שבת הארץ כראוי, ורק ע"י מיעוט השדות של הגויים תתבטל שבת הארץ, ולא יהיה ניכר הבדל משל ישראל לשל נכרים. ויבואו ע"י כך לזלזל בפירות של ישראל ובקדושת שביעית של ישראל בקרקעותיהם. אבל בזמננו שרוב השדות עדיין ביד נכרים ומיעוטא דמיעוטא ביד ישראל, ורוב היושבים הם ג"כ נכרים בעוונותינו, ואין שבת הארץ ניכרת כלל בהמיעוט של ישראל נגד הרוב של נכרים, י"ל דאין מקום לגזור על של נכרים משום של ישראל, על הרוב משום המיעוט. ואדרבה יש לומר שיותר עדיף מה שנהוג כעת בהוראת שעה להפקיע את דין קדושת שביעית גם מהמיעוט של ישראל, ע"י מכירה לנכרים בדרך היתר, כדי שלא ייכשלו בקדושת שביעית של המיעוט של ישראל. עד אשר ישיב ה' שבתנו ויהיה רוב השדות של ישראל ורוב יושבי הארץ מישראל, ואז על ידי זכר לשביעית של המכירה, ושל פרטי הדינים שיהיו נשמרים כפי האפשר, תשוב לנו כל קדושת השביעית לנהוג בהם כדנים ולהחמיר גם בשל נכרים, לפי המחמירים בשל נכרים, שכפי הנראה מפשטן של דברים בכמה מקומות, כך היו נוהגים בימים מקדם כשהיה רוב ישוב א"י בידי ישראל.

רבנו הקדוש ניסה להתיר את איסורי שמיטה לגמרי

בדרך זו אפשר ליישב את התמיהה הגדולה על היתר המכירה. הרי גם בתקופת המשנה והתלמוד לאחר חורבן הבית השני התלבטו חז"ל מאד בבעיית השמיטה. במצב הכלכלי שהיו נתונים בו הכבידה עליהם שנת השמיטה מאד, עד כדי כך שרבנו הקדוש רצה להתיר את איסורי שמיטה. כמו שמצינו בירושלמי במס' דמאי פ"א הל"ג ובמס' תענית פ"ג הל"א שם נאמר: רבי בעא מישרי שמיטתא סלק ר' פנחס בן יאיר לגביה. שאל אותו רבי מה עיבוריא עבידין? כלומר מה מצב התבואה בשדות, וענה לו ר' פנחס בן יאיר עולשין יפות. כלומר עשב הארץ יפות הן. וחזר רבנו הקדוש ושאל אותו מה עיבוריא עבידין? השיב ענה לו ר' פנחס בן יאיר עולשין יפות. וידע רבי דלית הוא מסכמה עימיה. כלומר מזה הבין רבי שאין ר' פנחס בן יאיר מסכים אתו להתיר שמיטה.

הגר"א בפירושו למס' דמאי מפרש שלא היתה כוונתו של רבנו הקדוש להתיר איסורי שמיטה בכל השנים, אלא שהיתה שנת רעב ורצה להתיר שמיטה בעבודות. סליק ר' פנחס בן יאיר לגביה דרבי רצה שיסכים ר' פנחס בן יאיר עמו להתיר. ואמר לו רבי מה עיבוריא עבידין. כלומר מה לעשות בתבואה שיהיה לאכול בזו השנה. והשיב לו ר' פנחס בן יאיר עולשין יפות. שעשבי הארץ טובים. וסבר רבי אולי לא הבין מה בקשתו ואמר עוד פעם מה עיבוריא עבידין. והשיב לו עוד פעם, עולשין יפות. ע"כ לשון הגר"א.

ברם, מהירושלמי במס' תענית משמע לא כפירוש הגרא, אלא דעתו של רבי היתה שיש להקל באיסורי שמיטה בכל השמיטות לאחר חורבן הבית, לא רק בשמיטה אחת שהיתה שנת רעב. שכן שנינו שם לענין התרעה על צמחים שקמלו ועל הפסקת הגשמים: תני כשם שמתריעין עליהן בשאר ימי שבוע, כך מתריעין עליהן בשביעית מפני פרנסת אחרים. ושאל הירושלמי, מה מפני פרנסת אחרים? חברייה אמרי מפני פרנסת עכו"ם. ר' זירא אמר מפני פרנסת החשודים על שביעית. לאכול ספיחי שביעית ולעבוד בשדות בשביעית. כמו שפירשו שם המפרשים. וממשיך הירושלמי ואומר: אתייה דר"ז כרבי ודחברייא כר' פנחס בן יאיר. כלומר, שר"ז סובר כרבי וחברייא כר"פ בן יאיר. דר' זירא כרבי. חד ספר היה חשיד על פירות שמיטתא. אייתוניה גבי רבי. אמר לון ומה יעביד עלובא ובגין חייו הוא עבד. ופירושו שאנשים הביאו את הספר לרבנו הקדוש שיעניש אותו על שנחשד על השביעית. ורבנו הקדוש הצדיק אותו ואמר ומה יעשה עלוב זה שאין לו ממה לחיות. לכן סובר ר"ז שיש להתפלל על התבואה שתצליח בשנת השמיטה בגלל עוברי עבירה הזורעים בשביעית. אחרי כן מביא הירושלמי את העובדה הנ"ל ממס' דמאי שרבי בעא מישרי שמיטתא וסלק ר"פ בן יאיר לגביה וכו'. והחברייא סוברים כר"פ בן יאיר, שאין מקום להתיר שמיטה לאחר חורבן הבית, לכן אין להתפלל על התבואה ועל הצמחים של יהודים החשודים על שביעית, כי אם על שדות הגויים.

49 | תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת המדינה

משמע שכאן שלא רק בשנת שמיטה אחת שהיה בה רעבון ניסה רבי להתיר שמיטה, אלא בכל שנות השמיטה. שלכן מפרש ר"ז את הברייתא שמתריעין על הצמחים ששנו ועל הפסקת גשמים בשנת שמיטה, כדי שהחשודים על השביעית יוכלו להתפרנס מספחים ומפירות שביעית, על אף האיסור שבדבר, כדעתו של רבי שרצה להתיר שמיטה. והברייתא הזאת הרי אינה מכוונת לשנה מיוחדת של שמיטה אלא לכל שנות השמיטה כדעתו של ר"ז. גם העובדה עם הספר שנחשד על השביעית, שהוא לפני רבי וזן אותו לכף זכות משום שעשה זאת כדי חייו. גם היא לא היתה באותה שמיטה מיוחדת של שנת רעב. כמו שפירש הגר"א. ובכל זאת רואה הירושלמי שיטה אחת בדעתו של רבי שבקש להתיר שמיטה. ומשמע מכאן עוד, שלמרות שר' פנחס בן יאיר לא הסכים עם רבי להתיר שמיטה, המשיך רבנו הקדוש להקל באיסורי שביעית. כמו שהירושלמי מסתמך על ניסיון זה של רבי שביקש להתיר לגמרי איסורי שמיטה, כדי לדאוג לחשודים שמעבדים את השדות בשמיטה, ואוכלים ספחים ולא מפקירים פירות שביעית. כמו ששינו בברייתא לפי דעתו של ר"ז. זה נוגד את פירושו של הגר"א במס' דמאי.

השמיטה הכבידה מאד על חיי הישוב בארץ-ישראל עד כדי פיקוח נפש

על כל פנים ברור שהשמיטה היתה בימיו של רבי קשה מאד לקיימה, עד כדי כך שניסה להתיר אותה לגמרי. וזה משום שרבי הולך לשיטתו שסובר שמיטה בזמן הזה מדרבנן. כמו שאמרו במס' גיטין ל"ו א': בשביעית בזמן הזה ורבי היא דתניא רבי אומר "זה דבר השמיטה שמוט" (דברים ט"ו), בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואתה שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים. בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים. וכפי פירוש רש"י שם שהמדובר בשמיטת קרקע גם לעניין חרישה וזריעה, שאינה לרבי בזמן הזה אלא מדרבנן. כמו שאמרו בירושלמי בגיטין פ"ד הל"ג: אפי' כמאן דאמר מעשרות מדברי תורה מודה בשמיטה שהיא מדבריהן. וזה דבר השמיטה שמוט. רבי אומר שני שמיטין וכו'. לכן ניסה רבי לבטל לגמרי את איסורי שמיטה מדרבנן בגיל דוחק הפרנסה.

כן מצינו גם בבבלי סנהדרין כ"ו א' על מה שנינו שם במשנה: משרבו האנסין חזרו לקרותן סוחרי שביעית. ומאי נינהו ארנונא, כדמכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא. חזרו לומר אוספין כשרין סוחרין פסולין. והקשו שם בתוס' ומשים ארנונא התירו לחרוש ולזרוע בשביעית דהוא איסור מדאורייתא? ותיירצו שני תירוצים. הראשון דמייירי בשביעית בזמן הזה דרבנן, והשני דפיקוח נפש הוא ששואל מהם המלך מס, ואין להם ממה לפרוע, ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר בירושלמי משום חיי נפש. עכ"ל התוס'. וכן אמרו בירושלמי במס' סנהדרין פ"ג הל"ה על המשנה שם: בראשונה כשהיתה המלכות אונסת הורה ר' ינאי שיהיו חורשין חרישה ראשונה. משמע ששמירת שנת השמיטה היתה כרוכה

במסירות נפש גדולה וגם בפיקוח נפש. נשאלת השאלה אם אפשר ומותר להפקיע עפ"י ההלכה את איסורי השמיטה ע"י מכירת א"י לנכרים למה לא עשו כן רבנו הקדוש ור' ינאי, והם ביקשו להתיר שמיטה ללא הפקעה, כאשר היתה המכירה ניתנת לבצעה בקלות ועפ"י דין וההלכה. ע"ז כתב הגר"ה קוק זצ"ל "כי אז כשהיו רוב או לכה"פ חלק גדול מאד מקרקעות של ישראל, היה נוהג איסור שביעית לכה"פ מדרבנן. משום גזירה מיעוטא אטו רובא. לכן לא היה אפשר להתנהג בעצה זו של ההפקעה ע"י מכירה". וכן כתב בקונטרס אחרון, "ורק כשיבא הדבר לידי כך שישב מצב הישוב לכמו שהיה בעת שהחלה הגזירה ויהיה רוב הקרקעות שבא"י של ישראל, אז יהיה צורך לדון בדבר, אם הגזירה שנתבטלה ע"י ביטול הישוב חשיבא מבוטלת, באופן שצריך מנין חדש עליה, או שהיא תשוב ותחל ממילא, מאחר שהיא ראויה לחול מצד הישוב, שחזר להיות כמאז בזמנה".

עם תקומת המדינה התערער כל היסוד של היתר המכירה

והנה כיום כאשר רוב רובן של אדמות א"י נתונות ביד ישראל, מתערער כל היסוד של היתר המכירה לנכרי. מכיוון שבמצב שלנו כאשר רוב אדמות א"י שייכות ליהודים, הן מבחינה שלטונית והן מבחינה אזרחית, חל איסור שמיטה גם על פירות של גויים לפי דבריו של הגר"ה קוק זצ"ל. ואין במכירה לנכרי להפקיע את כל הארץ מקדושתה. ולא רק מטעם גזירה מיעוטא אטו רובא כמו שכתב הגר"ה קוק זצ"ל, כי השאלה הנשאלת על דבריו היא למה מדובר על מיעוט אדמות של נכרים בימיו של רבנו הקדוש ור' ינאי; אם נכון הדבר שע"י המכירה לנכרי אפשר להפקיע את כל אדמת א"י מקדושתה לענין שמיטה, למה לא מכרו בימי רבי ובימי ר' ינאי את כל א"י לנכרי כמו שעושים כיום, ואז לא היתה הגזירה של מיעוט של נכרי אטו רוב של ישראל קיימת. כי ע"י המכירה עברה כביכול כל א"י לידיים נכריות. וכי אי אפשר היה לעשות בימי המשנה והתלמוד בא"י, כמו שאנו עושים היום? ולמה כתב הגר"ה קוק זצ"ל הטעם שלא השתמשו בימי המשנה והתלמוד בהיתר המכירה "מכיוון שהיו נוהגין אז איסור פירות שביעית גם בשל נכרים, הרי אפשר היה גם אז למכור את כל אדמת א"י לנכרי ולמה בחר רבנו הקדוש ור' ינאי בהתרת שנת השמיטה בכלל ללא כל הערמה, בגלל שהיו דחוקים לפרנסה, כמו שאמר רבנו הקדוש או בגלל הסכנה באי תשלום הארנונה למלך בימי ר' ינאי? אלא בוודאי שאין כל היתר מבחינת ההלכה למכור את כל א"י, או אפילו את רובה לנכרי, (להפקיע את כולה מקדושת הארץ ולמצוות התלויות בה, אם משום שההפקעה לא תתפוס על כל א"י, או משום שאסור לעשות כן. וכל המדובר היא רק כשיש צורך למכור רק מיעוט מן האדמות של א"י לנכרים. ואז אין אנו מפקיעים את קדושת כי א"י מן המצוות התלויות בה, כפי שהציע הגר"ה קוק זצ"ל לעשות כאשר רק מיעוט הארץ היתה בידי יהודים. אבל למכור את כל א"י לנכרי ולהפקיע את כולה מידי קדושתה, אין כלל הווה אמינה להתיר זאת. שאם לא כן חוזרות כל התמיהות הנערמות נגד היתר המכירה לנכרי למקומן. למה

51 | תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת המדינה

לא עשו כן בימיו של רבנו הקדוש ובימיו של ר' ינאי כאשר עמדו בפני פיקוח נפש ממש, כמו שכתבו בתוס' בסנהדרין הנ"ל.

אין להעלות על הדעת מכירת כל א"י הנכרים והפקעת קדושת כל א"י מן המצוות התלויות בה

לכן ברור שמה שכתב הגרא"ה בקונטרס האחרון הנ"ל, "שאם ישוב מצב הישוב לכמו שהיה בעת שהחלה הגזירה, ויהיה רוב הקרקעות שבא"י של ישראל אז יהיה צורך לדון בדבר אם הגזירה שנתבטלה ע"י ביטול הישוב חשיבא מבוטלת באופן שצריך מניין חדש עליה, או שהיא תשוב ותחל ממילא" - כל זה מדובר אך ורק על מכירת מיעוט מן הארמית של א"י לנכרי. אז יש לדון בתוקף ההפקעה, אם חוזרת הגזירה שהיתה קיימת על אדמות נכרים בשביעים ליושנה או לא. אבל בשום פנים ואופן אין לדבר על מכירת כל א"י או רובה לנכרים כדי להפקיע את כולה מקדושתה, אין להעלות על הדעת דבר כזה. נוסף לכל האמור, הגזירה כביכול, שהיתה קיימת על אדמות נכרים בשביעית, משום מיעוט אטו רובא, אין לה יסוד בתלמוד ובהלכה. והסיבה יכולה להיות אך ורק משום שמותר להפקיע מיעוט של א"י מקדושתה ולא רובה ככולה. ולכן ברור שעכשיו, שרובה של א"י בידינו, אין כלל לדבר על מכירת כל האדמות או רובן, הכוללות את האדומות המרובות שהן בבעלות מינהל מקרקעי ישראל, המהוות את רוב האדמות בא"י, ולהעביר אותם לידי נכרים כדי להפקיע את כל א"י מקדושתה. אין לזה כל הגיון ודרך בהלכה, גם לפי שיטת מרן הרב קוק זצ"ל. ולהלן יתברר שדברי הרמב"ם שמביא את אשר הורה ר' ינאי, סותרים גם את התירוץ של הגרא"ה בכל הנוגע לגזירה מיעוט אטו רובא.

התירוץ השני שכתב הגרא"ה במבוא לשכת הארץ, למה לא השתמשו רבותינו בימי קדם בהיתר המכירה הוא משום ששנת השמיטה הלא היתה אז קבועה וקיימת בזמנה, שהיתה חלה בו, ולא נודע אז שום ספק ממניין השנים של שנת השמיטה. ועתה יש לצרף הספק של שנות השמיטה שבא במחלוקת הרמב"ם והגאונים. וכבר זכר זה המבי"ט וכתב שע"ז אולי סמכו להקל בפירות של נכרי דכיוון דשביעית בזמן הזה דרבנן הווי ספק דרבנן לקולא. גם תירוץ זה אין בו כדי ליישב את התמיהות הגדולות על רבנו הקדוש ועל ר' ינאי שהתירו לחרוץ ולזרוע בשביעית, ללא כל אמצעי הערמה ודרך היתר ע"י מכירה לגוי. נניח ששנת השמיטה היתה ידועה להם ללא כל ספק, אבל מכל מקום מוטב היה להם להשתמש בהיתר המכירה כדי להקל על האיסור, מאשר להתיר להם איסורי השמיטה ללא כל דרך של היתר בכגון זה היה להם לנהוג כמו בפקוח נפש, ולהתיר הקל הקל, שלדעת הגרא"ה קוק הוא היתר גמור עפ"י דין.

נוסף לכך יש לתמוה על דבריו בתירוץ זה מן הרמב"ם שהביא את אשר עשה ר' ינאי ופסק בפ"א מהל' שמיטה ויובל הי"א: משרבו האנסין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מחנות לחילותיהן, התירו לזרוע בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד. וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחנם כמו עבדות המלך, וכיוצא בהן הרי זה עושה. למה לא הציע הרמב"ם למכור לנכרי את האדמה שיש בה צורך לעבדי המלך ולאנס, כדי שמותר יהיה לעבוד בשביעית, ולא יעברו על איסורי שביעית ללא כל היתר, כי אם משום הכרח ואונס בלבד; הלא בימי הרמב"ם כבר היתה קיימת בעיית החשבון של שנת השמיטה והיה ספק בה. היה לו להשתמש בהיתר המכירה כדי להימנע מעבדות האסורות בשביעית. הוכחה זו מהרמב"ם כוחה יפה גם לגבי התירוץ הראשון הנ"ל, שהסביר הגר"א"ה בדבר שינוי המצב של א"י בין הדורות הקודמים לימיו. כי בימיו של הרמב"ם בודאי שרובה של א"י היתה נתונה בידי נכרים. א"כ למה לא הציע הרמב"ם להשתמש בהיתר המכירה לנכרי במקום להתיר את העבודה בשביעית לצורך פרעון של הארנונה, ובמקום אונס, בלי היתר כל שהוא; הרי אפשר היה לעשות זאת בהיתר גמור לפי דעת מרן הגר"א"ה זצ"ל. ובכוח מה התיר הרמב"ם חרישה וזריעה בשביעית באדמה יהודית, כאשר אפשר היה למכור אותה לנכרי בהערמה ולהמנע מכל איסור?

גם התירוץ השלישי שכתב הגר"א"ה קוק זצ"ל במבוא הנ"ל קשה מאד. על השאלה למה לא השתמשו הקדמונים בהיתר זה של המכירה לנכרי כתב הרב: "משום שאז לא היה גדול כל כך הצורך לא נכנסו כ"כ בהיתר הערמה, ואח"כ בדורות האחרונים כשנתגבר ההכרח החלו להתיר בזה ולהנהיג כן את הצבור. והיינו שבכל מקום שלא היה ההכרח גדול לא רצו חכמי הדורות לפרסם היתר של הערמה". אלו דברים מתמיהין מאד. וכי הסכנה שהיתה קיימת בימיו של ר' ינאי לשובתים בשביעית שלא יהיה להם ממה לשלם למלך ארנונה והיו צפויים למוות בתפיסת המלך, אינו נחשב להכרח גדול? והרי רבנו הקדוש רצה להתיר לגמרי את איסורי השמיטה, בגלל הדוחק הנורא שהיו נתונים בו. וכמו שביארנו לא היתה זו רק שנה אחת, אלא בכל שנות השמיטה, ואם הדוחק והאונס בשנת השמיטה היו בהם בדורות הקדמונים, כדי להביא לביטול גמור של השמיטה, כמו שניסה רבי לקבל את הסכמתו של ר' פנחס בן יאיר. ומהירושלמי במס' תענית הנ"ל אנו למדים, שגם לאחר שלא קיבל את הסכמתו של ר' פנחס בן יאיר להתרת השמיטה, המשיך רבי לנהוג לקולא כלפי החשודים על איסורי שביעית. וגם הברייתא מצווה להתפלל על הגשמים ועל הצמחים בשנת השמיטה לטובת היהודים שעובדים בשביעית בלי היתר. במצב כזה וכי לא היה עדיף להציע להם למכור בהערמה לנכרי את האדמה בשביעית כדי להינצל מאיסורי שביעית, ולא ללכת על ביטול איסור שמיטה ללא כל הערמה?

53 | תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת המדינה

גם תירץ זה אינו עמיד בפני הרמב"ם שהביא את ההיתר לעבוד בשמיטה כדי לשלם הארנונה למלך, וכי גם בימיו לא היה הכרח כ"כ גדול כמו בימינו, וכי אנו במצב כלכלי הגרוע מכל הדורות ולפינו, שרק אנו רשאים להשתמש בהיתר הערמה ע"י מכירה לגוי?

הריבונות של המדינה על הקרקע מהווה בעלות-על ומונעת הפקעת קדושת הארץ ע"י מכירה פרטית לגוי

נוסף לכל זה לאחר תקומת המדינה, כאשר כל אדמות א"י הן תחת הריבונות של ישראל, זוהי בעלות-על על כל א"י, באשר כל בעלי האדמות חייבים לשלם מס על האדמות למדינה. כדברי התוס' במס' קידושין ל"ו ב' בד"ה "כל" שכתבו: לפי שעכשיו בחו"ל אין הקרקעות שלנו שהרי משועבדות הן למלך ואנו ניתנים מהן מס למלך, אם כן אין להם דין קרקע להפריש תרומה ומעשר. וא"ת בא"י נמי משועבדות הן למלך ואפילו הכי מפרישין תרומה ומעשר. ו"ל דאין קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מן מעשר עכ"ל תרומה ומעשר, ו"ל דאין קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מן מעשר עכ"ל התוס'. לפי"ז כאשר המלוכה היא של ישראל ומשלמין בא"י מס למדינה, בוודאי שיש בריבונות ובעלות זו של המדינה על הארץ, כדי למנוע הפקעת קדושתה ע"י העברת הבעלות הפרטית שלנו לנכרים. מכיוון שגם לאחר המכירה לנכרי נשארות האדמות תחת בעלות-על של השלטון היהודי, המהווה רשות עליונה על כל אדמות המדינה לפי שיטת התוס'.

אמנם קצת מרבותינו הצרפתים, כמו שכתב הר"ן בנדרים כ"ח א' בשם התוספות וכן הרשב"א מתשובותיו "תולדות אדם" סימן קל"ד, סוברים ומבא"י אין אומרים דינא דמלכותא דינא לפי שא"י כל ישראל שותפין בה, והיא ירושה לנו מאבותינו להדיוט כמלך, כלשונו של הרשב"א בתשובתו. לפי שיטה זו אין בריבונות הממשלתית כדי לקבוע בעלות-על על אדמות א"י, אז תיתכן הפקעה ע"י מכירת הבעלות הפרטית לנכרים, גם לאחר קום המדינה, משום שלפי חכמי צרפת אין בהטלת מס על האדמות בא"י, משום הוכחה לבעלות עליונה של השלטון על האדמות. אבל הרי הרמב"ם ורוב רובם של הפוסקים, ביניהם גם רוב חכמי צרפת, סוברים שדינא דמלכותא יש לו תוקף גם בא"י. כמין שכתב הרמב"ם בפ"ה מהל' גזילה ואבדה היא "שדין המלך דין היא ולא עוד אלא שהוא עובר המברח ממכס זה מפני שהוא גזול מנת המלך, בין שהיה המלך עכו"ם, בין שהיה המלך ישראל". לפי שיטת פוסקים זו, ייתכן שאין תוקף להפקעת קדושת הארץ ע"י מכירות האדמה לנכרי, לאחר שכל א"י נשארת בריבונות יהודית עליונה. והממשלה והכנסת אינה שותפה למכירה זו של כל אדמת א"י לנכרים, ואין בה כדי להפקיע את קדושת הארץ.

מכל האמור ברור שלאחר קום המדינה כאשר רוב א"י נתונה בידי יהודים, אין תוקף להיתר המכירה כפי שכתב הגרא"ה קוק בעצמו. או שההיתר נחלש לגמרי ואין לסמוך עליו, בייחוד כאשר מדובר על מכירת כל א"י לנכרים כדי להפקיע את קדושתה.

יש להוסיף ולומר שגם אם המכירה מועילה להתרת איסור ספיחין דרבנן מהירקות, ואולי גם הפקעת קדושת שביעית מהפירות, לפי שיטות הפוסקים ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, ולכן יש קניין לעכו"ם להפקיע מאיסורי שביעית בניגוד לדעת הרידב"ז - אין זה אלא כאשר האדמה נעבדה ע"י נכרי. אבל להיתר עבודה בשביעית לישראל על סמך היתר המכירה כיום אין לכך בסיס הלכתי גם לפי הגרא"ה קוק זצ"ל, מכיוון שכיום רוב א"י נתונה בידי יהודים ולא מועילה המכירה של כל א"י לנכרי.

בשעתו, בשנת השמיטה הקודמת כאשר נדקקנו לנושא זה בשם הרבנות הראשית קבענו במפורש, כי יש ספיקות לגבי שימוש ב"היתר המכירה של הקרקעות" בשל הנסיבות שנשתנו מאז נקבע. גם הצבענו על דרכים חליפיות ופתרונות הלכתיים כיצד להתגבר על הבעיות המתעוררות בשנת שמיטה. ראה בחוברת מאורות א' בהוצאת הרבנות הראשית תש"מ).

מה שאין כן אם קונים מחנויות שמיטה שכל הירקות שבהן גדלו ונעבדו ע"י נכרים, אין שום חשש איסור עליהם, כמו שפסק הרמב"ם. ואין כל דמיון בין ירקות ופירות שגדלו באדמות נכרים ועבדו בהם נכרים, לבין אדמה שנמכרה לנכרי ועבדו בה יהודים. שלפי דעת הרמב"ם שהוא יסוד ההיתר ע"י מכירה, וכן סוברים רוב הפוסקים שמצווים על איסור העבודה בשביעית. גם אם האדמה היא של נכרים, וממילא נתקדשו פירותיה באיסורי שביעית. נוסף לנ"ל פורסמה הודעה, "אלו שמחמירין על עצמם לאכול רק מפירות הגויים יצא שכרם בהפסדם שלמעשה אוכלים מפירות שביעית ממש שלא נמכרו ברבנות". הודעה זו תמוהה. אלא גם יראי השם הנאלצים להשתמש בהיתר המכירה בשדותיהם בגלל פרנסתם, עליהם להדר ולקנות לעצמם לצורך ביתם מחנויות שמיטה שאין עליהן שום חשש ופקפוק.

יהודה ושומרון וחבל עזה אינם זקוקים להיתר המכירה כל עוד לא החילו שם את הריבונות היהודית

דברים אלו אמורים לגבי אדמות א"י בתוך שטח המדינה שאינן נתונות לממשל הצבאי, אבל אזורי יהודה ושומרון וחבל עזה, הנמצאים תחת ממשל צבאי, והחוק הישראלי לא חל עליהם, ומבחינת הסטטוס החוקי שלהם אין למדינת ישראל ריבונות על אזורים אלו, לצערנו הרב נוהגת בהם ממשלת ישראל לפי החוק הבינלאומי, שמדיר את האזורים הללו כשטח כבוש ביידינו, או לאותה בוששה ואוי לאותה כלימה. אבל זו המציאות החוקית

55 | תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת המדינה

בשטחים אלו. ולא עוד אלא שהחוק הירדני הוא התקף ביהודה ושומרון. באזורים אלו כל שהמתנחלים מכרו אדמתם לנכרים תוקפו של היתר המכירה תקף שם יותר מאשר בא"י עצמה, שיש בה ריבונות יהודית שהיא בעלות-על על אדמותיה. כמו שביארנו לעיל.

החלטנו לפרסם מאמר זה לאור ההודעה של הרבנות הראשית לישראל שהודיעה בעתונות "כי הרוב המוחלט של אדמות ארץ ישראל נמכרו לנכרי לקראת שנת השמיטה עפ"י תקנת רבותינו שבארץ ישראל. לכן אפשר לקנות ירקות ופירות בכל רשתות השיווק, ואין לקנות דווקא ירקות מנכרים".

והנה לפי מה שנוכחנו לראות מדבריו של בעל היתר המכירה עצמו, מרן הגר"ה קוק זצ"ל בעצמו, אין תוקף למכירה. והרי ההודעה משתבחת "כי הרוב המוחלט של אדמות א"י נמכרו לנכרי". כאילו שזה למעליותא, ואין זה אלא לגרועהא ובוודאי שאין לסמוך על כך להתיר עבודות האדמה בשביעית ולאכול ספיחיה ופירותיה, כשנעבדו ע"י יהודים, כמו שכתב הרדב"ז בפירושו להרמב"ם בהל' שביעית פ"ד הכ"ט, על דברי הרמב"ם שם שכתב עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין. שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה. והעכו"ם אינו מצוין על השביעית כדי שנגזר עליהם. וכתב ע"ז הרדב"ז: "אם עבדה העכו"ם. עכו"ם לא נצטוו ולפיכך מותר לאכלו. הלכך אם עבדה ישראל אע"פ שהיא של עכו"ם, כיוון שנעשה איסור בעבודתה אין אוכלין את פירותיה". נמצא שאלו שרוצים להיזהר מאיסורי שביעית, כיוון שתוקפו של ההיתר פג עם תקומת המדינה, האוכל מירקות של יהודי שמכר אדמתו לנכרי, הירקות אסורים לא רק משום ספיחין אלא משום שגדלו באיסור, כמו שכתב הרדב"ז.

נוסף לכך כיון שלפי החוק הירדני השולט שם אין תוקף למכירת האדמות ליהודים, ייתכן שאין צורך כלל להשתתף בהיתר המכירה, אלא דין האדמה מבחינת החוק כדן אדמה בבעלות נכרים לפי הסוברים שבא"י ג"כ אומרים דינא דמלכותא דינא. ולכן פוקעת ממנה קדושת הארץ לפי השיטות ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, שעל שיטה זו בני כל היתר המכירה לשמיטה.

לפי"ז כל הירקות והפירות המובאים מאזורי יהודה ושומרון אין עליהם איסור ספיחין, וקדושת שביעית, ומותרים הם באכילה בכל דרך שהיא.

באשר לרמת הגולן גם לאחר צירופה לא"י עפ"י חוק הכנסת, וגם בכל הנוגע לחבל עזה, מכיוון שלפי מפת א"י של הרמב"ם אין אזורים אלו כלולים בכיבוש עולי מצרים עם כל התמיהות שבדבר, ולדעת רוב הפוסקים אינם כלולים באיזור הכיבוש של עולי בבל, אפשר להקל עליהם גם באיסורי העבודה בשמיטה לדעת הרמב"ם. ולדעת הר"ש וסיעתו אין על הירקות שם איסור ספיחין וגם אין על הפירות קדושת שביעית, משום שאין האיזור

כלול בכיבוש עולי בבל. יוצא איפוא שבאזורי יהודה ושומרון ותבל עזה, אין על הירקות איסור ספיחין ולא על הפירות קדושת שביעית, כל עוד שיהודה ושומרון וחבל עזה נתונים תחת ממשל צבאי והחוק הישראלי אינו שולט שם. כאשר תחיל ממשלת ישראל על אזורים אלו את החוק הישראלי ותחיל עליהם את הריבונות היהודית, רק אז תחזור קדושתם של אזורים אלו לכל המצוות התלויות בארץ.

הפולמוס מסביב להיתר המכירה

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל

הנה בשנת השמיטה הראשונה אחרי הקמת המדינה שנת תשי"ב הוחלט ברה"ר כדלהלן:

"למועד שנת השמיטה

עם כל השמחה וההלל לצור ישראל וגואלו שזכינו בישועתו להתנוצצות ברק אור הגאולה, לתקומת ממשלת ישראל בחלק מארצנו הקדושה, עדיין לא הגענו לקץ הישועה והברכה לשנת השמיטה הבעל"ט, ומפני "שעת הדחק" והצורך הדחוף למשימת קיבוץ הגלויות וקליטת פליטי ארצות המצוקה, עודנו זקוקים להורות בתור "הוראת שעה" להשתמש בהיתר הפקעת איסור העבודה בשביעית על פי יסודות ההיתר של קודמינו הגאונים זצ"ל.

ההיתר ניתן לכל אלה שיחתמו על ההרשאות המסודרות. הוראות מפורטות אין להתנהג בכל ענפי העבודה מובאות להלן.

והשי"ת ברחמיו ימהר ויחיש את הגאול ההשלמה בבוא לציון גואל, ונזכה לקיים מצות שמיטין ויובלות כמאמרן, ואת כל המצוות התלויות בארץ לרבות מקדש וקדשיו בב"א.

כעתירת המצפים לישועה קרובה ולגאולה שלמה.

נאום יצחק אייזיק הלוי הרצוג הנשיא

נאום בן ציון מאיר חי עוזיאל הנשיא

נאום צבי פסח פראנק אב"ד ירושלים"

ובימינו עם כל ההלל לשי"ת על התשועה הגדול שעשה לנו לעיני כל העולם, בהשלמת כיבוש הארץ בגבולות כיבוש יהושע ולמעלה מזה, עדיין לא זכינו לברכת ד', שיתקיים בנו הכתוב "וציויתי את ברכתי לכם בשנה הששית", ואנו רואים זאת בעינינו היום בשלהי שנת תשמ"ו. וכבר כתבו רבותינו בנידון זה, כי כל ההבטחה האלוקית היא בזמן שהשמיטה מהתורה, ואז מתקיים וזוכים לכך, ולא כשאינה מהתורה אלא מדרבנן. אבל עכ"פ למראית עינינו לא נראה שרוב הציבור החקלאי נחלץ מהמצוקה שהיתה בהחל הישוב החדש בארץ מלפני מאה שנה, שנאלצו לעבוד לפרנסתם בשביעית, והם יהיו זקוקים גם בשנת

* הקדמה למדריך שמיטה הרבנות הראשית, תשמ"ז.

השמיטה תשמ"ז להשתמש בהיתר המכירה, כפי שתוקן אז ע"י גאוני הדור ואחריהם בשנות השמיטה הבאות ע"י מארי דארעא דישראל.

וגבורי כוח עושי דברו שראים שדוניהם ופרדסיהם שמוטים, ועומדים ופרנסתם חסירה, הם מועטים מאד. רוב החקלאים לא יעמדו בנסיון ובהכרח לדאוג שלא יכשלו באיסורי שביעית. אי לכך, יש צורך להתקין ככל אשר תוקן והונהג בשמיטות הקודמות לענין קרקעות הארץ. כ"ז ברור לעיני כל, ואין להסתיר ולהעמיד פנים בניגוד לאמת בדברים בדויים מן הלב ההומה לקיום המצוה.

והנה, אין להאריך כלל בנקודות ההלכה בזה, אחרי שאין כלל גדולים בדורנו שיוכלו להכריע בהן, והן בקיצור:

- א. יש מחלוקת בגמ' אם שביעית בזה"ז מהתורה או מדרבנן.
- ב. יש מחלוקת בגמ' אם יש קנין לנכרי להפקיע מידי שביעית.
- ג. יש מחלוקת בין הבי"ט למב"ט אם גידולי שדה ברשות נכרי, יש בהם קדושת שביעית.

והנה, ודאי בשני הספיקות הראשונים כבר הוכרע בהלכה לפי הרוב, כשיטות ששביעית בזה"ז דרבנן.

הוכרע שאין קנין לגוי להפקיע, אבל כשקדושת הארץ מדרבנן דעת בעל התרומות והגר"א שנכרי מפקיע מקדושת הארץ. כמו כן, גם במחלוקת של הבי"ט והמב"ט, אין בכח של גדולי הדורות האחרונים להכריע מדעתם ההלכה כמי. ובכל אלו גם אם ירבו ראיות כחול, לא יוכלו להכריע באותה מחלוקת, שדנו בהם רבותינו הבי"ט והמב"ט ועשו את הש"ס כמרקחה, להוכיח מכאן ומכאן ולא הודו זל"ז מכה ההוכחות האלו. ופוק חזי בתשובה הארוכה של הבי"ט באבקת רוכל, שהאריך מאד מאד רק בדיחוי ההוכחות המרובות של המב"ט, ולביסוס שיטתו הוא בתשובה זו לא האריך כלל, אלא כתב רק זאת, שכך כתב הרמב"ם, ושכך היה המנהג בירושלים וזה לכד סגי לו לפסוק הלכה למעשה. יש להדגיש, שכל עצם קביעת שנת השמיטה למעשה, הוא בניגוד להוכחות מהש"ס, וכפי שהאריך הרמב"ם להסביר. אלא שסיים, שאעפ"י כן העיקר הוא המנהג, והמנהג קובע, וכל ההוכחות שישנן נגד המנהג בטלות להלכה ולמעשה.

וכן נקבע המנהג בארץ לנהוג ככית יוסף, שאין קדושת שביעית בפירות נכרי. ואם כי יש שהוכיחו "מספר חרדים", שנהגו כהמב"ט, הנה "הספר חרדים" נדפס לאחר פטירת המחבר, ונדפס בצפת אלא בוונציה ואחרי שהחיד"א הביא דעת הפוסקים והביא עדות

59 | הפולמוס מסביב להיתר המכירה

מהרמב"ם שנהגו ככ"י ולא כמב"ט אין לסמוך על עדות המדפיס בוונציה נגד החיד"א שהוא מרא דעובדא בקביעת מנהגי אר"י. לכן הכריע ר' ישראל משקלוב תלמיד רבינו הגר"א בספר "פאת השלחן" שהוא ראש וראשון בין הפוסקים האחרונים בהלכות התלויות בארץ. ואחריו נהגו כן בארץ, ורק צדיקים מיוחדים נהגו בצנעא להחמיר כהמב"ט, שהרי הב"י הביא שיש איסור לנהוג כמב"ט. הנה בהתחלת הישוב החדש לפני מאה שנה, בישובים החקלאיים כפ"ת ועוד, התעורה בעית השמיטה בכל חומרתה, כי היתה כרוכה בזה הפסקת ההתישבות החקלאית בא"י. ובא הדבר לפני גדולי הדור אז, ונחלקו הגאונים בזה: דעת הגר"ר יצחק אלחנן מקובנה, שהיה לראש הפוסקים בדור, להקל ע"י מכירת קרקעות לנכרי ולהתיר מלאכות האסורות מדרבנן ע"י ישראל עני ומלאכות האסורות מדאורייתא ע"י גוי. ואתו הסכימו הגר"ר יהושע מקוטנא, הגר"ש מוהליבר מביאליסטוק והגר"י קלעפפיש מוורשא.

לעומתם היו המתנגדים הנצי"ב מוולוז'ין, הגר"ד מבריסק והגאון ר"ד מקרלין ואם כי נימוקיהם היו שונים, בהכרעה שיום היו, שלא למכור הקרקע לנכרי להתיר מלאכות. באר"י התנגדו גם הרבנים בירושלים, הגר"ל דיסקין והגר"ש סלנט, להתירו של הגר"א מקובנה. ואילו הגר"ה הלוי שהיה רב יפו והמושבות המציא היתר אחר, למכור הקרקע לגוי ע"מ לקוץ האילנות. וכ"ז כדי למנוע איסור דלא תחנם, אבל לגבי דיני עבודות זה שוה להיתר של רי"א מקובנה וחביריו. והנה היתר זה נתמך ע"י הגר"ל שהיה רבו של הגר"ה וידוע שכל הוראותיו של רנ"ה היו על פיו, וכך נהגו אז למעשה רוב החקלאים.

הרב הראשל"צ "הישא ברכה" הסכים להיתר של רי"א והקל עוד יותר ממנו. בשנת תרס"ט כשהישוב החקלאי התרחב מאד והיתה הבעיה חמורה יותר, אז נתמנה הגר"א קוק לרב המושבות. הוא חזר להורות כהגר"א, וצרף ג"כ את דרך המכירה של הגר"ה. בזמנו החל שוב פולמוס גדול בין חכמי ישראל בעצם הענין של היתר ע"י מכירה לגוי ובראש האוסרים עמד הגר"ד מסלוצק. אולם למעשה נהגו בישוב החדש כהיתר רבם הגר"א קוק.

בכל השמיטות הבאות חזרה תופעה זו. היתה התעוררות רבה בין ת"ח לדון בבעיות ההלכתיות של השמיטה בדרך כלל הצביעו על הקשיים ההלכתיים של ההיתר של גאון הדור. אולם הרבנים הנושאים בעול ההוראה לישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל. ולאחר פטירת הגר"א קוק צ"ל המשיכו לנהוג כהוראותיו הרה"ר שבאו במקומו יחד עם חברי מועצת הרה"ר, הגרצ"פ פראנק והגר"ר כץ וכו' וכן כל הרבנים הספרדים במועצה, הגר"ע הדאיה והגר"י עדס וכו'.

לאחר פטירת הגר"י קוק התעורר שוב בתוקף רב הפולמוס בענין השמיטה, ועמד בראשו הגאון בעל "חזון איש", שהחל אז לפרסם ספריו הגדולים בהלכות זרעים. הוא התנגד למתן ההיתר, וכדי להקל על האפשרות של שמירת שביעית חידש הרבה חידושים בהלכה זו שלא ידעו מזה קודם. ע"י כך נפתח פתח למבקשי עצתו בין החקלאים, ביחוד בקיבוצים של פא"י להקל עליהם את שמירת השמיטה כדי חייהם. וכבר נכתבו ע"ז כמה חיבורים, ועל ידו נתרומם באמת קרן לימוד תורה של זרעים בבלי וירושלמי בסדר זרעים בכלל ובשביעית ובשביעית בפרט. אולם אין להכחיד, שרק מיעוט קטן בין חקלאי הארץ נהגו למעשה כפי הוראותיו ורוב הישוב החדש נהג כפי שנהג קודם.

כאמור, קו בולט בנידון הוא, שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשאו בעול ההוראה של הציבור הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגר"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות שבזמן שהיה בחז"ל היה נוטה לאיסור אבל כשעלה לארץ נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא שינה באמת דעתו להיתר.

גם היום למעשה, לא נראה מנוס מאשר לסדר את היתר המכירה לשנת השמיטה הבעל"ט. אם כי יש שינוי בתקופות האחרונות, שקיבוצים ומושבים חקלאיים אמצו להם אפשרות מחיה לא רק מחקלאות אלא גם מחרושת, אבל לדעת הכל בדרך כלל אין עוד אפשרות של מחיה רק מאמצעים אלו של חרושת, ובלי עבודה חקלאית המשק יתמוטט. נוסף לכך, יש מספר גדול מאד של משקים, שאינם מתחבטים כלל אם להיות גבורי כוח עושי דברו, ואם לא יעשו בהיתר יעשו באיסור, ונמצא הם נכשלים ומכשילים את הרבים באיסור שמיטה. ע"כ יש הכרח, גם בשנה זו, לסדר את המכירה. לפי הנסיון עד היום, כולם נשמעים לסדר היתר מכירה לפי ההנחיות של הרבנות, ולמעשה ציבור שומרי השמיטה דת מעט מאד, לצערנו הגדול ואין להתעלם מלדון בצרכי הציבור כולו.

אין כל יסוד לומר, שעם הקמת המדינה נשתנו יסודות ההיתר. דין שמיטה בזה"ז הוא גם כיום מדרבנן, ואם כי לכתחילה היתה בעיית השמיטה- של מועטין והיום רוב הקרקעות של ישראל, ואולי עוד יותר מאשר היה בזמנם, אבל אין זה משנה את יסודות ההלכה של המכירה.

מה שבזמן חז"ל לא תקנו כזו למכור לעכו"ם, יש ע"ז הרבה הסברים. הסבר אחד הוא, שבזמן חז"ל, תחת שלטון הרומאים, היתה סכנה גדולה בהכנסת גורם של עכו"ם בכפרים היהודיים, ואפילו סכנה לעצם קיומם מה שאין לומר בזמנינו.

עצם פעולות של הערמה שנעשו לפי הדין, נקבע שמועילות ובדבר הזה כבר דנו ושו"ט, ונהגו כל ישראל כן למעשה גם באיסור דאורייתא. וגם בזמן חז"ל ר' טרפון קידש 300

הפולמוס מסביב להיתר המכירה | 61

נשים כדי שיוכלו עי"ז לאכול תרומה בשנות בצורת, ואכמ"ל. כעת ההוראה היא שהמכירה לא תהיה לנכרי אחד, אלא שבכל מחוז בארץ ימכרו קרקעות המחוז לנכרי שבמקום (כע"ז מאגרות ראיה חלק ד' במכתב אל הרב ציטרון). סוף דבר, לפי המצב שיש לפנינו יש להחזיק בהיתר המכירה שהנהיגו רבותינו בדור הקודם גם לשנת השמיטה הזאת, וצור ישראל יצילנו משגיאות. אמן.

הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד

הרב מרדכי אליהו זצ"ל

הקדמה

דיני שביעית ואיסורם רבים הם, ונוגעים למעשה כמעט בכל צעד במשך שנת השמיטה. הרבנות ושאר הגופים הממונים על הציבור ועומדים על משמרת הקודש בכל מה שנוגע להלכות מעשיות, מתייעצים בכל עת כיצד להסיר המכשולים העולים על הפרק עם הזמן. ואם בעניינים כלליים הדברים אמורים, על אחת כמה וכמה בענייני שמיטה שהם מעשיים בכל יום ובכל עניין. אחת העצות שנתקבלה למעשה על רוב הציבור היא "היתר מכירה". עצה זו עורר ה סערה בקרב הרבנים, ורבים התווכחו וחלקו על אופן יישומה אם בכלל. יש האומרים שאסור לחון גויים - "לא תחנם", ואין לקנות מהם פירות וירקות שיתעשרו מזה, ומי יודע להיכן הולך הכסף. וי"א ש"לא תחנם" כולל גם מכירת קרקע לאינו יהודי ואפילו לזמן קצר, ועוד ועוד.

כך שנפוץ הרושם שצעה זו נוהגת "בדיעבד" ולא לכתחילה. במאמר שלפנינו יבואר, שלמרות שדעתנו כדעות האומרים שהנהגה זו אינה לכתחילה, אבל יש בה כדי להציל ממכשולים חמורים מאוד. פדיון וחילול הקדשות ותפיסת קדושת שביעית אחד הדינים הנפוצים יותר בשנת השמיטה הוא תפיסת קדושת שביעית במעות שקנו בהם פירות שביעית, או בכל מה שנעשה בהם דרך מקח וממכר (כגון חליפין וכדו'), ועדיין נשארה קדושת שביעית בפירות שלא נתחללו כדרך שמחללים או פודים כל הקדשות, והדבר דורש זהירות רבה. וכך כתב הרמב"ם (הל' שמו"י פ"ו ה"ו וה"ז): "חומר בשביעית מבהקדש, שהפודה את ההקדש - יצא הקדש לחולין ויתפשו הדמים תחתיו, והשביעית - אינה כן, אלא המוכר פירות שביעית - יתפשו הדמים ויעש וכפירות שביעית, והפירות עצמן לא נתחללו ונעשו כפירות שאר שנים, שנאמר בה: 'תהיה' - בהייתה תהא לעולם, ולפי שנקראת קדש תופשת דמיה, נמצאת אומר - האחרון נתפש בשביעית והפרי עצמו הוא כמו שהיה. כיצד? לקח בפירות שביעית או בדמיהן בשר - נעשה הבשר כאותן הפירות ואוכלו כפירות שביעית, וצריך לבער אותן בשעת ביעור השביעית. לקח באותו בשר או בדמיו דגים - יצא הבשר ונתפשו הדגים. לקח בדגים או בדמיהן שמן - יצאו דגים ונתפש שמן. לקח בשמן או בדמיו דבש - יצא שמן ונתפש דבש, וצריך לבער הפירות

* מתוך שו"ת 'מאמר מרדכי', חלק ה' סימן כא.

63 | הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד

הראשונות עם הדבש האחרון, כדרך שמבערין פירות שביעית. ואין עושין משניהם מלוגמא ולא מפסידין אותן כשאר פירות שביעית", עכ"ל.

מקור הדין הוא במסכת סוכה (מ' ע"ב) שם מובאת דעת רבי אלעזר שאין דין חילול בקדושת שביעית כמו שיש בהקדשות, אבל הקדושה עוברת בדרך מקח וממכר, וז"ל הגמרא: "אמר רבי אלעזר: אין שביעית מתחללת אלא דרך מקח", ע"כ. ופרש"י: "אין שביעית מתחללת - לתפוס דמיה בקדושתה אלא דרך מקח, שמוכרה זה לחברו, אבל לא על ידי חילול, לומר: הרי פירות הללו מחוללין על מעות האלו, כדרך שפודין הקדשות, עכ"ל. והגמרא דורשת שם מהפסוק (במ' כ"ה, ו"ב): "כי יובל היא קודש", מה קודש תופס דמיו אף שביעית תופסת דמיה - כלומר, שלדעת רבי אלעזר כל מקח שנעשה בדבר שיש בו קדושת שביעית - מתפיס את הקדושת שביעית בדבר שנעשה בו המקח, בין אם נעשה קניין במעות ובין אם נעשה קניין חליפין וכד', וכגון שלקח פירות שביעית ושילם תמורתם בהמה - הבהמה נעשתה קדושה בקדושת שביעית כמו הפירות, וכל מה שמיוצר מגופה קדוש בקדושת שביעית, כגון: החלב שלה וכן גזיותיה וולדותיה, ויש לאוכלם ולשומרם בקדושת שביעית. ומוסיף רש"י לבאר בדעת רבי אלעזר, שאין אפשרות לפדות קדושת שביעית לומר: "הרי קדושת פירות הללו יהיו נפדים בדמים הללו" כדרך שעושים בכל שאר הקדשות, אלא בדרך מקח וממכר דוקא, והחומרא הגדולה בשביעית היא, שקדושתה נתפסת במקח וממכר אפילו עשרה פעמים שנלקח ונמכר בהם מוצרים שונים, וכמו שביאר הרמב"ם.

שלא להתפיס קדושת שביעית במידי שלא ראויים לאכילה

ועוד יש לידע, שלכתחילה אסור להתפיס קדושת פירות שביעית על מעות או על חפצים אחרים [אלא על פרי או על דבר הנאכל דוקא, וכדברי התוספות בסמוך], והיא גזרה של חכמים שאסור למסור דמי שביעית לעם הארץ. הנה הגמרא מסבירה כיצד נוהג אדם שרוצה לקנות חלוק או טלית בדמי שביעית, והסביר רש"י שם, וז"ל: "וביקש לו ליקח חלוק - ואינו יכול, דהתורה אמרה: 'לאכלה' בתוך הזמן ולא לסחורה, וזה מתקיים לשנה הבאה", עכ"ל. ועוד ביאר כעין זה על מה שהגמרא אמרה שאין מוסרים דמי שביעית לעם הארץ (שם ל"ט ע"א): "אין מוסרין דמי פירות כו' - דהתורה אמרה: 'לאכלה' - ולא לסחורה, שכל פירות שביעית חייבין להתבער בשביעית הן ודמיהן, ולא שיעשה בהם סחורתו להצניע לאחר שביעית ולהעשיר, ועמי הארץ חשודין על כך, לפיכך אין מוסרין להם דמים ליקח מהם כלום בדמים, דקעבר אלפני עור לא תתן מכשול", עכ"ל. ורבים תמחו על רש"י שהסביר "לאכלה" - ולא לסחורה" דהיינו שלא לשייר חפצים הקדושים בקדושת שביעית לאחר שביעית משום שחייבים להתבער, ולא הסביר בפשטות שאסור לקנות בדמי שביעית אלא דברים שראויין לאכילה ולא חפצים אחרים, כגון: חלוק וטלית וכדו' -

והרי הרבה ראשונים פרשו כן, וגם תוספות ביארו כן (שם ל"ט ע"א ד"ה "שאינ מוסרין). וז"ל: "אלא ה"ט (שאינ מוסרים דמי שביעית לעם הארץ) דאיכא איסורי טובא וכו' דשביעית לאכילה ולשתיה ולסיכה ולא לשאר דברים", עכ"ל. נמצינו למדים, שאסור להתפס קדושת שביעית בדמים או בשאר מילי אלא בפירות ושאר דברים הנאכלים דוקא (וכן דעת החזו"א סי' כ"ה ס"ק ה').

שיטת ר"ש סריליו (פ"ט ה"ו) היא שאפשר לחלל קדושת פירות שביעית על פרוטה כמו שמחללים קדושת מעשרות על פרוטה, אולם דעתנו היא שלא נוהגים בכך בימינו, והיינו משום שיש לחלק בין חילול מעשרות לבין חילול קדושת שביעית, שכן מעשר שני אי אפשר לאוכלו בטהרה, ולכן סמכו על כך שאפשר לחלל על מטבע, והקדושה סרה מהפירות, אבל פירות שביעית שאפשר לאוכלם, אלא שיש לשומרם בקדושת שביעית - לא יועיל חילול (ועיין יו"ד סי' של"א סעי' קל"ג).

קדושת שביעית שנתפס בממון על ידי מקח וממכר בשוק

הנה נתבאר לנו, שקדושת שביעית נתפסת גם בכל מה שלא נאכל, כגון: חלוק וטלית וכד', וגם דעת רש"י (סוכה ל"ט ע"א ד"ה "נותן")¹ שאיסור סחורה בפירות שביעית ובכל מה שנתפס בו קדושת שביעית - הוא כעין דאורייתא, ואין להבליע פירות שביעית בדברים אחרים. ולפי זה יש לברר, כיצד יש לנהוג בימינו שרוב הכספים (המזומנים ובמטבעות) המתגלגלים בשווקים, בדרכי מסחר או בדרכי משא ומתן, נתפסים בקדושת שביעית, וגלוי הדבר לצערנו הרב, שחלק ניכר (ואם לא רוב) מתושבי ארץ ישראל היהודים, אינם נמנים על המחמירים והמקפידים לשמור את כל דיני שביעית לפרטיהם באופן שלא יגיעו אפילו לידי ספק איסור, וגם לא נשמעים להוראות הרבנות המופצות בענייני שמטיה, והדבר יוצא מכלל שליטה. ואם כן ניתן לומר שרוב הכספים המזומנים, העוברים מיד ליד בשווקים, קדושים בקדושת שביעית. ואין אלו דברי נביאות, שכן כל אחד יודע שרוב התושבים קונים בכסף פירות וירקות בשוק, וממילא נתפסים בקדושת שביעית כמו הפירות עצמם, וכספים אלה מתגלגלים מהירקנים לכל החנויות ומרכזי המסחר (גם הבנקאיים), ומגיעים לרוב התושבים. והדברים חמורים עד כדי כך, שהיינו צריכים להגביל את ההתממשות בכספים מזומנים בשנת השמיטה, שכן מי שמקבל עודף מנהג אוטובוס לא יכול לדעת אם כסף זה הגיע לידי הנהג מנוסעים שומרי שביעית או מאחרים שלא מקפידים בכך, וכן מי שמושך כסף מהבנק (מטבעות) לא יכול לדעת אם אותן מטבעות

1. ראה מש"כ בעניין זה בהרחבה בסי' י': "לאכלה ולא לסחורה".

65 | הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד

שהוא מקבל חדשות או מהפקדות שונות אחרי שכבר התגלגלו בשווקים, וכן על זה הדרך, כך שאי אפשר להנצל מעניין זה לולא צירוף "היתר מכירה".

שמה תאמר, שמהטעם ששביעית בזמן הזה אינה נוהגת מדאורייתא אלא מדרבנן נוכל להקל בעניינים אלה ולא לחשוש ממעות שביעית, זה - ליתא, שהרי הרמב"ם שפסק (הובא לעיל) בדברי המשנה, שתופסת קדושת שביעית במעות גם אחרי שקנו בהם פירות או ירקות הקדושים בקדושת שביעית, הוא עצמו פסק ששביעית נוהגת בזמן הזה מדרבנן ולא מדאורייתא (עיין באורך סי' א': "שביעית בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן"). אלא ע"כ אנו צריכים לסמוך על היתר מכירה, שאל"כ נמצא שאין אנו נוהרים בקדושת שביעית שחלה בכסף.

דין ספיחין שגדלו בשישית

ישנה מחלוקת יסודית בין רש"י, תוס' והר"ש בעניין ירקות אימתי נקראו "ספיחין"² - שלדעת רש"י (קידושין ב' ע"ב ד"ה "בג' דרכים") הקובע לספיחין בירק הוא הלקיטה דוקא כמו שהלקיטה קובעת בכל דבר בירקות, ואילו לדעת התוס' (שם ד"ה "אתרוג" ובפסחים נ"א ע"ה ד"ה "כל הספיחין") אזלין בתר רוב גידול, ואם גדלו רובן בשישית ואך מעט בשביעית - לא נקראים "ספיחין" למרות שנלקטו גם בשביעית, ואין להם דין ספיחין עד שגדלו רובן בשביעית דוקא, והר"ש (בפירושו למשניות פ"ט משביעית מ"א) הגדיל לעשות, ולדעתו הקובע הוא תחילת הגידול, אלא שהוסיף, דהא דאמרין שאזלין בתר לקיטה בירק אינו לעניין ספיחין אלא לשאר דיני שביעית וקדושתם.

והנה החזון איש (שביעית סי' ט' סק"ג וסק"ז) פוסק כדעת הר"ש, שהקובע לעניין ספיחין הוא תחילת גידול בשביעית דוקא. ויש לתמוה מדוע פסק כדעת הר"ש ולא כדעת רש"י והרמב"ם (שבא"י קי"ל כהרמב"ם שהוא מרא דארעא דישאל) או כשיטת התוספות שהקובע בירק לעניין ספיחין הוא רוב גידול.

זאת ועוד, הרי בימינו נוהגים לזרוע את הירקות בשישית ואומרים שכיון שהתחיל לגדול בשישית אין בו דיני שביעית, ולכאורה דבר זה אינו, כיון שלדעת התוס' היכא שרוב גידולו היה בשביעית - מקרי "ספיחי שביעית" ואסורים. ועוד, שלא יהיה ניתן לאכול ירקות שנלקטו בשביעית על סמך הקולא של התוס' והר"ש (לדעת החזו"א) שכיון שגדלו רוב גידולם בשישית - לא נקראים "ספיחי שביעית", שכן קולא זו היא נגד דעת הרמב"ם, שסובר כדעת רש"י, שהקובע בשביעית הוא הלקיטה שלהן ולא רוב גידולם, ודעת הרמב"ם היא ההוראה למעשה בדיני שביעית שלא נתפרשו בשולחן ערוך. ואף שמורים

2. ראה בהרחבה מש"כ בעניין זה בס"י י"ט: "בעניין ספיחין בבננה והזממה לה".

היום לחקלאים להזדרז ולזרוע בסמוך לשביעית כדי להרויח את רוב גידולם בשישית, זה אינו מתיר, ואם לא ניתן לברר מתי גדלו ירקות שקונים בשוק, לא יכולים לאוכלם מדין "ספיחין" שנאסרו באכילה מדרבנן. אלא על כרחך יש לסמוך על היתר מכירה גם בעניין זה בצירוף דעת המתירים, וכמו שנתבאר בהרחבה בס"י י"ט בעניין "דרכי רכישת ירקות בשמיטה".

תימה על הקונים יכול מגויים המחזיקים בשטחי ארץ ישראל

עוד תימה על המקילים בדיני שביעית כאשר קונים מגוי, מגמרא ערוכה (סוכה ל' ע"א). הגמ' אומרת: "אמר להו רב הונא להנהו אוונכרי: כי זבניתו אסא מנכרי - לא תגזו אתון אלא לגזזה אינהו ויהבו לכו. מאי טעמא? סתם נכרים גזלי ארעתא ניהו, וקרקע אינה נגזלת", ע"כ. ופרש"י: "וקרקע אינה נגזלת - כלומר, אינה קנויה לגזלן בשום יאוש, דלעולם בחזקת בעליה היא, דמקראי נפקא לן בהגוזל בתרא (בבא קמא קי"ז ע"ב) בניזקין, אבל משנתלש הפרי - הוי גזל, והתולשו הוא גוזל, הלכך, לגזזה הן מן המחומר ויתנה להם, שיהיו הן הגזלנין, ואתם לוקחין אותה מהם, והבעלים נתייאשו כבר מכל הפירות - והוי יאוש אצלם, ואחר כך הוא משתנה מרשותן לרשותכם, וקסבר: יאוש גרידא - לא קני, אבל יאוש ושינוי רשות - קני, ואי נמי קני - מצוה הבאה בעבירה הוי, אם אתם תחתכו מן המחומר - תהיו אתם גוזלים", עכ"ל.

דין זה הוא נפק"מ למעשה בימינו בעניין קיצוץ הלולב מדקלים של גויים, שאם יקצוץ אותם היהודי - נמצא בא לידו מן הגזל, כיון שסתם עכו"ם גזלנים הם. וכך כותב הרמ"א (או"ח תרמ"ט ס"א) על דברי מרן בשו"ע בעניין זה, וז"ל: "כל ארבעה המינים פסולים בגזול ובגנוב, בין לפני יאוש בין לאחר יאוש, אבל גזול וקנאו בלא סיוע המצוה, כגון: גזל לולב ושיפוח - כשר, דקנייה בשינוי מעשה, ומיהו לא יברך עליו. ויש מי שאומר דלא נפסל גזול וגנוב אלא לגנב ולגזלן עצמו, אבל לאחרים - כשר בשאר הימים, חוץ מיום ראשון. הגה - ומשום זה יש לזהר שלא יקצוץ הישראל בעצמו אחד מארבעה מינים שבלולב לצורך לולבו, דקרקע אינה נגזלת, וסתם כותים גוזלי קרקע הם ויבוא בגזילה לידו, אלא יקצצנו כותי ויקנה מהם, ואין חילוק בזה בין ארץ ישראל או חוצה לארץ", עכ"ל. ומדברי המשנה ברורה (שם סק"ט) משמע שהלכה זו היא מעשית גם בימינו, (עוד כדי כך שבחקרי לב ובכפות תמרים (סוכה דף ל' ע"ב ד"ה "כי גזו") תמהו מדוע מרן לא הזכיר דין זה בשולחן ערוך, ורק הרמ"א הזכירו שם) וז"ל המשנ"ב: "ביאור העניין, שלא יקצוץ מקרקע של נכרי בעצמו ואפילו כשיתן לו הנכרי רשות, דשמא גזל הקרקע מישראל, דסתם עכו"ם גוזלי קרקע הם, וק"ל דקרקע אינה נגזלת [היינו שאינה קנויה לגזלן בשום יאוש, דלעולם בחזקת בעליה הראשונים עומדת, ופירות המחוברים לקרקע הרי הוא כקרקע] אבל משנתלש הפרי - הוי גזל, והתולשו הוא גוזל, לפיכך לא יקצוץ הישראל בעצמו דיהיה

67 | הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד

הוא הגזול, אלא יקצצנו העכו"ם ויהיה אז חל היאוש מן הבעלים הראשונים על דבר הנתלש, והוא ימסור ליד ישראל, וקנה הישראל אותם ע"י יאוש שביד העכו"ם ושינוי רשות שבידן, עכ"ל.

באור הדברים, שהגם שידוע מה שנחלקו הב"י והמב"ט (שו"ת המב"ט סי' כ"א-כ"ב) אם יש קניין לעכו"ם באדמות של יהודים בארץ ישראל להפקיע מחיובי שביעית או מחיובי תרומות ומעשרות בתבואה הגדלה שם³, אבל זה פשוט שלכו"ע אין קניין לעכו"ם בגזל שהוא גזל את הקרקע מידי היהודים, אלא בעיני קניין גמור למ"ד שמפקיע, כך שאם הגוי גזל קרקעות מיד הישראל, כל הפירות הגדלים שם אינם מופקעים מחיובי תרומות ומעשרות, ואינם מופקעים מחיובי שביעית - וחייבים בתרומות ומעשרות וגם קדושים בקדושת שביעית בשנת שמיטה. ולפי זה תימה: איך קונים היום פירות וירקות מהגויים משטחי השומרון או משטחי עזה, הרי יש לדרוש מהם "קושאן" - שטר בעלות גמור המעיד שהקרקעות נקנו על ידם או על ידי אבותם או אבות אבותם כדת וכדין, ושלא נגזלו מהם, ואם לא כן הפירות שייכים ליהודי, ויש לדעת איך לנהוג בהם לענייני תרומות ומעשרות וחייבי ודיני קדושת שביעית (ובפרט למתנגדים ולא מכירים בהעברת הקרקעות לידי הגויים על ידי ראשי המדינה השונים שודאי הוא שנחשב להם לגזל אפילו אם יציגו "קושאן" מסודר). זאת ועוד, הרי הרמב"ם בתשובותיו (בלאו סוף סי' קכ"ח) ביאר מדוע ספחי גוי מותרים, וכתב משום שהגוי לא ישמע לנו אם נאמר לו להפקיר וכו', ומוכח שבימינו צריכים לתת על לב ועל הדעת כיצד אנו נוהגים לקחת פירות וירקות מגויים המחזיקים בשטחי ארץ ישראל, וע"כ גם כאן על הצד שזה שייך לישראל צריך לסמוך על ההיתר מכירה. אלא שכתב החזו"א (שם סי' ד' אות ד') שקרקע אינה נגזלת אך אם מדובר שקנאה הגוי ביאוש אזי הירקות לא נאסרים באכילה, מיהו לדין אין דין יאוש בקרקע (עיין לעיל פרק י"א הערה כ"ה).

וכבר אמרו חז"ל (ירושלמי שביעית ספ"ט ודמאי דף ח' ע"ב) שפעם אחת שלח רבי יהושע בן לוי את משרתו שהיה בן בית אצלו, לקנות לו ירקות מהפרדס של סיסרא, גוי ידוע. הלך המשרת לקנות, ובדרך ראה אותו אליהו הנביא זכור לטוב. אמר אליהו הנביא למשרת: למה רבך קונה מסיסרא הגוי, תגיד לרבך כי סיסרא הרג יהודי וגזל את אדמתו, כך שאינה שלו. נכון שנחלקו אם יש או אין קניין לגוי, אבל לא נחלקו כשהקרקע בודאי גזולה שאין קנין. עכ"פ היה קשה בעיני: הרי אליהו הנביא בדר"כ היה נגלה ישירות עם ריב"ל, איך מדוע הפעם נגלה בדרך עקיפה, דרך המשרת – הבן? אלא ניתן להסביר כי על אליהו הנביא מסופר (סנהדרין ק"ג ע"א) כי לחכם א' היה רגיל לבוא אליו מידי שבוע. וכשפעם

3. ראה מש"כ בהרחבה בעניין זה בס' ט"ז: "בעניין תרומות ומעשרות בשביעית".

אחת דרש אותו חכם כי אליהו הנביא הוא קפדן, אזי פסק אליהו לבוא אליו. ואותו חכם ישב תעניות עד שאלהיו נגלה אליו שוב, וא"ל אתה דורש עלי ברכים שאני קפדן? א"ל: וכי זה לא נכון, והראיה, ששמעת שאמרתי והקפדת להתגלות! אולם טענת אליהו הנביא היתה לריב"ל: היאך אתה נותן כספך בכדי לקנות מגויים שופכי דמים? וזו רק סיבה מספקת שאמנע מלהתגלות ישירות! ורק מחוסר ברירה אולי יש לו היתר, אבל היום שיש המגדלים בגדולי חממות ובמצעים מנותקים, כאנשי 'גוש קטיף' הי"ו אשר עושים לפי כל השיטות והדעות, אין היתר לקנות מהם.

תימה על האוכלים ביצים בשביעית לרמ"א מדין "נתפטמה"

הרמ"א יו"ד סי' ס' (א) כתב שאסור לאכול בשר של בהמה שנתפטמה כל ימיה ואכלה רק דברים אסורים, ונסמכים על דברי התוס' בתמורה (דף ל"א ע"א) שכותבים: "וה"ה בכרשיני עבודת כוכבים, אם אכלה כל ימיה, שעיקר גדילתה מהן, שהוא אסור, ולפום ריהטא אפילו להדיט", עכ"ל. וכתב הש"ך (שם סק"ה) שאם לא אכלה רק מאכלים אסורים - אינה נאסרת באכילה, מדין: זה וזה גורם. ובפתחי תשובה (שם סק"ב) הביא שמשום כך לא אוסרים שחיתת תרנגולים שרגילים לאכול מאשפה ושמה אכלו שרצים ותולעים, אבל אם יזעזע הדבר בברור - נאסרה התרנגולת באכילה (ועיין ללבוש סי' ס' ס"א ולחגורת שמואל עליו סק"ח שלמרות שנמצאו מקילים בזה - אין לנהוג אלא כדעת הרמ"א ודעמיה להחמיר באכילה, עיי"ש).

ולפי זה תימה עצומה על ההולכים ביד רמ"א, כיצד אוכלים ביצים בשנת שמיטה, וכי אפשר להשגיח על כל התרנגולים בארץ שיאכלו מפירות שביעית עם פירות אחרים ושלא ייאסרו, וכמו שאמרו שזה מדין: זה וזה גורם, והרי אם נמצא לול תרנגולים שמאכלים בו את העופות רק מגידולי שביעית הרי שהם והביצים שלהם נאסרו, וגם בזה נצטרך לסמוך על "היתר מכירה".

סיכום החומרות למי שלא רוצה לסמוך על "קולות"

מכל האמור נמצינו למדים, שמי שמחמיר בשביעית ואינו רוצה לסמוך על "קולות" שונות שרגילים לסמוך עליהם בשנת שביעית, צריך להחמיר בדברים שהזכרנו לעיל (ובעוד דברים):

שלא יהיה ניתן להשתמש במעות בשנת שמיטה, כיון שקדושת שביעית נתפסת בהן, ואין לך אדם שלא קונה ירקות בשוק ומשלם במעות במזומן, כך שבזמן מועט נמצאו כל המעות המתגלגלים בשוק תפוסים בקדושת שביעית. ומשום כך הטוב ביותר הוא לקנות בצ'ק שאין לו דין ש"גופו ממון", או בכרטיס אשראי במקומות שמתאפשר כן, כגון ברשתות גדולות וכד', ואף על פי כן עדיין מתגלגל בשוק כסף מאנשים הקונים במזומן.

69 | הנחיצות להיתר מכירה בדיעבד

ועוד, שלא יהיה ניתן לאכול ירקות שנלקטו בשביעית על סמך הקולא של התוס' והר"ש (לדעת החזו"א) שכיון שגדלו רוב גידולם בשישית - לא נקראים "ספיחי שביעית", שכן קולא זו היא נגד דעת הרמב"ם, שסובר כדעת רש"י שהקובע בשביעית הוא הלקיטה שלהן ולא רוב גידולם, ודעת הרמב"ם היא ההוראה למעשה בדיני שביעית שלא נתפרשו בשולחן ערוך. ואף שמורים היום לחקלאים להזדרז ולזרוע בסמוך לשביעית כדי להרויח את רוב גידולם בשישית - זה אינו מתיר, ואם לא ניתן לברר מתי גדלו ירקות שקונים בשוק, לא יכולים לאוכלם מדין "ספיחין" שנאסרו באכילה מדרבנן.

זאת ועוד, אין היתר לקנות ירקות שמייבאים מחו"ל במידה ובמשקל בשנת שמיטה, שהרי לדעת הרמב"ם (שביעית פ"ו הל' ה') אסור למכור אותם אלא באכסרה כל עוד לא ניכר בגופם שהם מחו"ל, והרי כיום לא נוהגים בכך אלא קונים במידה ובמשקל כדרך כל שנות השבוע.

ועוד, שלא נוכל לאכול מיבול הגויים בהסתמך על כך שהם מפקיעים את היבול שהם מגדלים מחיובי תרומות ומעשרות, משום שכלל ידוע הוא שאין קרקע נגזלת (וכדברי רב הונא בסוכה דף ל' ע"א ובפירוש רש"י שם), והרמ"א (או"ח סי' תרמ"ט סעי' א') כתב נפקא מינה למעשה שלא יקצוץ הישראל את הלולב מעץ הדקל של הגוי, ואם כן גם בענייני שביעית בימינו יש לחשוש לכל דיני ואיסורי שביעית וספיחין, שכן גם למ"ד שיש קניין לגוי להפקיע, היינו דוקא בקניין גמור ולא בגזילה, ולא תמיד יכול הגוי להראות "קושאן" המעיד שהוא או אבותיו קנו את קרקעותיו כדת וכדין.

כמו כן, כיון שאסור למסור דמי שביעית לעם הארץ, גם אם רוצים לקנות מע"ה אין לקנות אלא בהבלעה, ולא תמיד הדבר מתאפשר כיון שעם הארץ אינו יודע בטיב העניין של "הבלעה", ולא מוכן לתת במתנה את הפירות ולקבל את התשלום בתמורת האריזה או השקית. ויש מהראשונים שפירשו ש"הבלעה" פירושו שמשלמים סכום גבוה עבור השקית והפירות ביחד, וגם זה לא תמיד מתאפשר מצד הבנתו של המוכר. והטוב הוא לקנות ממוכר ת"ח, וגם זה לא תמיד אפשרי.

לזאת אנו אומרים, שאין שום ברירה בשנה השביעית אלא לסמוך גם על "היתר מכירה", ולמרות שדעתנו בעניין זה היא שאין לסמוך על קולא זו לכתחילה, אבל מצד המציאות של ימינו אין לברוח מזו העצה, ולא תמצא אדם, מחמיר ככל שיהיה, שלא יבוא לבקש ברבנות שיבצעו את ה"היתר מכירה" כדי לאפשר מזון ומחיה לו ולבני ביתו בשנת השמיטה. משום שאחרי שיש "היתר מכירה" לא צריכים לחשוש מממון המתגלגל בשוק שמא יש בו קדושת שביעית, וכן בכל האיסורים והחומרות שהזכרנו לעיל גם כן.

אוצר בית דין בצרוף העצה של "היתר מכירה"

אחת העצות שנוהגים בשנת שמיטה, הוא "אוצר בית דין", ומחשבים שבכך נפתרה בעיה של פירות וירקות שגדלו בשביעית, אבל לא כן הדבר, אלא כאן יבואר שללא הצרוף של "היתר מכירה" גם העצה של "אוצר בית דין" לא מעלה ולא מורידה.

הנה יש לדעת שפירות של "אוצר בית דין" אין למוכרם במידה ובמשקל כנהוג בכל מקום, והרי המציאות מורה את ההיפך שמוכרים גם את הפירות והירקות של "אוצר בית דין" במידה ובמשקל. והתועלת ב"אוצר בית דין" היא שלא נתפסת קדושת שביעית במעות שמשלמים עבור הירקות, כיון שאין זה מסחר בפירות והירקות עצמם, אלא עבור ההובלה ועבודת הפועלים [ונראה מש"כ בעניין זה בסי' י"א: "אוצר בית דין"].

והנה, אחד הדברים הנפוצים שמוכרים כיום על ידי "אוצר בית דין" הוא יינות שאורים אותם בבקבוקים שונים, ומילוי הבקבוקים נעשה באופן מדויק מאוד, והרי אין למדוד ולדייק בפירות שביעית, וגם מקצת פירות וירקות של שביעית שנמכרים על ידי ההיתר של "אוצר בית דין".

זאת ועוד, הרי נוהגים לקנות מ"אוצר בית דין" כמויות גדולות של מוצרים, כגון: כמה ארגזים של יינות או של פירות וירקות שונים, והרי אין לקנות יותר ממזון ג' סעודות מ"אוצר בית דין". ועוד, מקור התקנה של "אוצר בית דין" הוא ששולחים שליחים להביא ירקות, ו"מחלקים" אותם ולא מוכרים אותם.

אלא מוכרח לומר, שסומכים על העצה של "היתר מכירה" ואז יכולים לצרף קולא של ה"היתר מכירה" לצד קולא נוספת של דעה בפוסקים, האומרת שכל האיסור של מכירת פירות שביעית חל על המוכר ולא על הלוקח, כך שנעשה כאן כעין ספק ספיקא לקולא, ומקילים בכל הנ"ל (עיין במאמר "אוצר בית דין" סימן י"א).

ואכן רוב ארגוני הכשרות שעושים "אוצר בית דין" למיניהם, משתמשים בעצה של "היתר מכירה".

זהירות מנדר בקבלת חומרות

ומ"מ יש להיזהר שלא לאמר: "אני לא סומך על היתר מכירה", משום שאם אדם עשה פעם מעשה והביאו לו ירק או פרי מ"היתר מכירה" וסרב לקבלו ואמר: "איני אוכל ואיני סומך על 'היתר מכירה'" - הוי כמו נדר, ואם אדם אומר פעמיים על דבר שלא יעשה אותו - הוי כנדר, אפילו שלא אמר בלשון של נדר (ועיין שו"ע סי' רי"ד סי' ס"א), וכאמור אין כיום דרך לחיות בשמיטה מבלי לסמוך על "היתר מכירה".

בכריש ובקציר תשבות

נאמר (שמות ל"ד, כ"א): "בכריש ובקציר תשבות", ואליבא דרבי עקיבא במסכת שביעית (פרק א' משנה א'), פסוק זה נאמר על השמיטה, ו"כריש" מלשון "והכריש", והיינו: כשם שבשבת יש איסור לדבר דברי חול, "לא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול" (שבת קי"ג ע"א, ועיין שם בתוס' שכתב בשם הירושלמי: "בטורח התירו שאילת שלום בשבת") - כן צריכים אנו לשמור על הדיבור בשנת השמיטה וכן לפנייה. בפרט בתקופתנו אין להרבות מחלוקת. וכידוע, בכל עניני שנת השבע רבים הם החושבים שרק הם היודעים, רק הם הפוסקים, ומבטלים סברות ודעות אחרות; לא כן הדבר "בכריש".

לפיכך, "בכריש ובקציר תשבות". צריכים להכריש ולא לגרום למחלוקת. ואם רוצים להביע דעה שונה - הרי זו דרכה של תורה שיהא בקיצור, לא ברעש ולא בביטול, אלא כדרכה של תורה אשר "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום", "ואת והב בסופה".

הרב קוק והיתר מכירה

הרב יהודה עמיחי

א. יחס הרב קוק להיתר המכירה

השמיטה הראשונה מאז התחדשות היישוב היהודי בארץ הייתה בשנת תרמ"ט, באותה שנה הועלה נושא היתר המכירה למען היישוב היהודי בארץ, כאשר בראש המתירים היו הגר"י אלחנן, הישועות מלכו, הגר"ש מוהליבר והרב זאב קלאפפיש זצ"ל.

בשנת תרנ"ו מרן האדר"ת התווכח עם הגר"ש מוהליבר בעניין היתר המכירה, האדר"ת נטה לאסור ואילו הגר"ש מוהליבר החזיק בדעתו שלאחר היתר מכירה הכל מותר. באותה השנה גם הרב קוק זצ"ל היה נגד היתר המכירה, ולא עוד אלא שהיו לו שאלות קשות על המתירים. וכפי שכתב:

על כל פנים מרחוק כששמע² את טענת האוסרים והמתירים, היתה דעתו וכן דעתי אז נוטה לאוסרים, והיונן נקטינן בדעתין טובא על המתירים.

נושא השמיטה הטריד את מחשבת הרב קוק מאד, ובשנת תר"ס אנו מוצאים שכתב ברור הלכתי ארוך לשאלה האם אפשר לסמוך על היתר המכירה, ברור זה נכתב עוד בהיות הרב בבויסק. בתשובה זו (משפט כהן נח) מעלה הרב קוק לראשונה את דעתו שיש להתיר עשיית היתר מכירה אם אמנם גדול הדחק, עד שתלוי בזה ח"ו חרבן הישוב, אולם מכיוון שהרב קוק עדיין ישב בחו"ל אין בתשובה התיחסות מעשית.

האדר"ת כנראה לא ידע עדיין משנוי דעת חתנו משנת תרנ"ו, ולכן בשנת תרס"ב כשהועלתה ההצעה שהרב קוק ישמש כרבה של יפו והמושבות, האדר"ת כותב לו³:

ענין החוצץ בזה⁴ אולי מפני שנת השביעית הבעל"ט, אשר בקיץ על הרב דיפו להשגיח על המושבות ולכל אשר להם, כי הוא ראש וראשון להם, ואולי לא ירצה לתת הכשרים להיין מפירות שביעית, הנעשה בהיתר שנמכר לא", כי ההיתר שהורה הרב המנוח מהרנ"ה זצ"ל, ע"פ הסכם הגאון דבריסק ז"ל.

1. אגרות הראי"ה א, רז.

2. האדר"ת בשנת תרנ"ו.

3. אדר היקר, אגרות האדר"ת אג' יב.

4. מהעליה לארץ ישראל ולשמש כרב העיר יפו והמושבות.